

Старокостянтинівський міський методичний кабінет

**70-річчю Славної
Перемоги
присвячуємо...**
(позакласна робота з історії)

Федулова Н.П., Троханчук А.С.
вчителі історії
Старокостянтинівської гімназії
Старокостянтинівської міської ради
Хмельницької області

м. Старокостянтинів

- 2014 -

Упорядники **Федулова Наталія Петрівна, Троханчук Алла Сергіївна**
вчителі історії, вчителі вищої
кваліфікаційної категорії
Старокостянтинівської гімназії
Старокостянтинівської міської ради
Хмельницької області

Рекомендовано методичною радою
Старокостянтинівської гімназії
Старокостянтинівської міської ради
Хмельницької області (протокол №1 від
08.01.2014р.)

Рецензенти

Прадун В.М. методист міського методичного кабінету
управління освіти виконавчого комітету
Старокостянтинівської міської ради Хмельницької
області, вчитель-методист.

Яцюк А.М., заступник директора з навчально-виховної
роботи Старокостянтинівської гімназії
Старокостянтинівської міської ради Хмельницької
області, вчитель-методист

Анотація Н.П. Федулова, А.С. Троханчук 70-річчю Славної
Перемоги присвячуємо... (позакласна робота з
історії) / Старокостянтинів. – 2014. -114 с.

Збірник містить матеріали щодо організації і проведення позакласних заходів до відзначення 70- річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Увазі читачів пропонується методичні розробки виховних заходів, зразки науково-дослідницьких робіт гімназистів, звіт роботи гімназійного Музею Бойової Слави.

Для вчителів, класних керівників, керівників гуртків, педагогів-організаторів, студентів педагогічних вишів.

Зміст

Вступ.....	4
Сценарії позакласних заходів	6
Експозиціями гімназійного Музею Бойової Слави...26	
Науково-дослідницькі роботи МАН.....34	
Список використаної літератури.....111	

Вступ

Останнім часом у школах України зростає роль національно-патріотичного виховання. Відтоді, як наша держава проголосила свою незалежність і обрала шлях самостійного розвитку, перед вітчизняною системою освіти постало завдання надзвичайної ваги: домогтися того, щоб діти зростали не лише здоровими і освіченими людьми, але й свідомими, творчими особистостями і патріотами України. Історична освіта має активно сприяти розвитку особистості учня, відпрацюванню навичок використання отриманих знань у житті, формуванню в суспільстві нової ціннісної системи – відкритої, духовно і культурно наповненої, здатної забезпечити становлення і розвиток громадянина і патріота, консолідувати суспільство у вирішенні справи розбудови незалежної Української держави.

Формування особистості нового типу – національно свідомої, вільної, ініціативної – можливе лише за умови цілеспрямованого й систематичного виховання школярів.

З метою посилення патріотичного виховання молоді особливу увагу слід приділяти темам, присвяченим Великій Вітчизняній війні. Вчителі історії мають робити наголос на тому, що в історії нашого народу є мало сторінок, які за трагізмом, героїкою, внутрішньою напругою і суперечливістю перевершили б події Великої Вітчизняної війни. Доля склалася так, що Україна потрапила в епіцентр найбільшого в історії людської цивілізації збройного конфлікту. Україна сповна відчула на собі гітлерівський новий порядок, жертвами якого стали мільйони наших співвітчизників: радянських військовополонених, партизанів, підпільників, цивільного населення. Підриваючи генофонд народу, керівництво Німеччини не лише Здійснювало політику відкритого геноциду, але й проводило лінію на обезлюднення України.

Час, що минув від останніх залпів війни, дещо пригасив гостроту сприйняття тих подій, зменшив інтерес молоді до історії війни. Однак для

всіх, хто пережив воєнне лихоліття, хто втратив у вихорі війни рідний і близьких, вона залишається близькою і сприймається з негасимим болем. Оскільки сьогодні особливу цінність становлять спогади рядових учасників та свідків цих подій, у гімназії було проведено уроки мужності, тематичні вечори, виховні заходи щоб зберегти пам'ять про людей, які здобули Перемогу, поклавши на її алтар своє здоров'я і життя.

Метою посібника є методично і практично допомогти вчителю історії у проведенні позакласної роботи, присвяченої висвітленню Великої Вітчизняної війни. Пропоновані розробки є орієнтовними, тому учитель, спираючись на власний педагогічний досвід та майстерність, може скоротити або доповнити наведений матеріал.

Проведення пропонованих заходів сприятиме розширенню в учнів кругозору, розвиватиме увагу, пам'ять, мислення, мовлення, уяву, творчі здібності, мотивацію навчальної діяльності, виховуватиме самостійність, співробітництво, почуття колективізму, відповідальності.

Навчальний посібник буде корисний і цікавий як педагогу-початківцю, так і вчителю зі стажем. Посібник стане у пригоді вчителям для проведення відкритих заходів. Багато корисного практичного матеріалу знайдуть у пропонованому посібнику студенти та учні.

Сценарії позакласних заходів

Тема. «Шляхами партизанської слави»

Мета: Навчити учнів самостійно шукати інформацію на задану тему, використовуючи різні інформаційні джерела ;виховувати в учнів повагу до героїчних подвигів співвітчизників, ушанувати пам'ять тих, хто загинув у роки Великої Вітчизняної війни; формувати патріотичні почуття гордості за старше покоління; сприяти пробудженню бажання вивчати історію своєї держави, берегти її традиції, уболівати за майбутнє країни.

Тип уроку: Урок-квест

Обладнання: роздатковий матеріал (тест для 3-ого етапу,ключи для кожної команди -10 , Машрутний лист до об'єкту «М»,Машрутний лист до об'єкту «Д», «посилки»-2)

Поняття: партизани; партизанський рух; рух опору; підпілля;схрон.

Урок проводиться у читальній залі шкільної бібліотеки з метою надання учням можливості використовувати фонди бібліотеки, Internet-ресурси для пошуку потрібної інформації.

Напередодні серед учнів групи було визначено учасників 2-х команд, спостерігачів, консультантів, розподілено обов'язки в середині кожної команди.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент

Повідомлення теми та мети уроку.

II. Мотивація навчальної діяльності

У ч и т е л ь. Ратний подвиг батьків, дідів і прадітів у Великій Вітчизняній війні ніколи не може бути забутим. Його не можуть зменшити ані десятиріччя, ані суспільні зміни..

III. Вивчення нового матеріалу

Полеглим присвячується...

У ч и т е л ь

XXI століття. Усе далі й далі відходять грізні роки Великої Вітчизняної війни. Але кожного року 9 травня ми відзначаємо День перемоги, і ніколи не згасне пам'ять про всіх тих, хто поліг у боях, хто віддав своє життя для ашого щастя.

Війна живе в душах переживших її такими спогадами, що вони ніколи не зможуть забути цю війну тривалістю 1418 днів і ночей.

Страшні сліди залишила війна. На території України в руїни та згарища перетворили фашисти 114 міст і 28 тисяч сіл. За загальним визнанням, Велика Вітчизняна війна по праву називається всенародною. Безумовним підтвердженням цього є широкий розмах партизанського руху та героїзм патріотів-підпільників, які зробили свій неоціненний внесок у перемогу над фашизмом. Впродовж перших днів війни фашистам вдалося захопити значні території Радянського Союзу. На окупованих землях ворог будував системи всебічного матеріально-технічного забезпечення своїх військ, намагався широко та якісно використати захоплену радянську інфраструктуру та примусити населення до покірної рабської праці.

Водночас з перших днів окупації гостро постало питання протидії намірам фашистського керівництва. Найбільш повно питанням дезорганізації тилу ворожих військ мав відповідати широкомасштабний партизанський рух.

Хто вони- партизани? В чому полягає їх внесок у Велику Перемогу?. Сподіваюсь , що під час квесту ви самостійно отримаєте інформацію та знайдете відповіді на ці запитання.

IV. Проект QUEST .

Проект QUEST - це рольові ігри на вулицях міста. Мета – знайти відповіді на запитання, використовуючи різні інформаційні джерела та свої знання, виконати завдання і як результат – досягти фінішу. Гра може бути індивідуальною та командною.

1-й етап : Привітання капітанів

2-й етап: Капітани представляють свої команди .(«Нашадки героїв», «Пам'ять»). В кожній з груп визначені - доповідач, статист, бібліотекар, інтернет-консультант.

3-й етап: Для визначення питання ,яка команда стартує першою необхідно провести невеличкий тест. Яка команда перша справиться із завданням - та і розпочинає гру.

Тест. Формуємо хронологічні вміння

1. Початок Великої Вітчизняної війни

1940, 1941, 1939, 1938

2. Початок II Світової війни

1941, 1942, 1939, 1938

3. Закінчення Великої Вітчизняної війни

1944, 1945, 1943, 1946

4. Закінчення II Світової війни

1950, 1945, 1946, 1944

Визначення 1 команди. (Друга команда стартує через 10 хв.)

4-й етап ; Гра - **QUEST** складається з 5 – ти інформаційних зупинок та однієї пошукової:

Зупинка 1 «Термінологічна»

Завдання: Знайти за допомогою бібліотечного фонду ШБ відповіді на запитання:

1. Партизани, хто вони?

2. Підпілля- це...

3.Патріот- це ...

4.Диверсант- це

Зупинка 2 «Хронологічна»

1.Коли вийшла директива радянського уряду. Що закликала до всенародного руху Опору нацистам, створення партизанських загонів та підпільну діяльність?

2.Коли був створений Центральний Штаб партизанського руху?

Зупинка3 «Керівництво»

1.Хто очолив Центральний штаб партизанського руху у травні 1942 року?

2. Хто очолив Український штаб партизанського руху ?

3.Назвати най відомих видатних партизанських діячів України.

Зупинка 4 «Статистична»

Продовжити речення.

За підрахунками істориків, у роки війни партизани знищили.....

Знайти відповідь

Форми боротьби народних месників:

1. _____ 2. _____ 3. _____

Зупинка 5 «Джерела формування радянського партизанського руху Опору»

1. ____ 2 ____ 3. ____ 4. ____ 5. _____

Після успішного проходження командою всіх зупинок в руках у капітана має бути 5 ключів. На кожному з яких одна буква слова.

Якщо команда вірно визначає слово (Кл. слово – «Схрон»), то отримує маршрутний лист до посилки , яка була скинута з умовного літака (наприклад :десь на території школи).

Зупинка 6 «Пошукова»

Машрутний лист до об'єкту «М»(Карта-схема)

Машрутний лист до об'єкту «Д» (Карта-схема)

Після знайдення посилки команди повертаються до бібліотеки. Підведення підсумків.

1.Виступи спостерігачів: за скільки хвилин кожна команда виконала всі завдання.

2. Виступи консультантів : скільки разів команди звертались за допомогою

3. Виступи статистів(за який проміжок часу кожна з команд виконала всі завдання)

Визначення переможців.

5.Відкрити посилку

Учитель.

"Вони у битві чесно полягли,

А іншого - ні вибору, ні змоги.

Вони загинули. Але перемогли,

Бо віддали життя для Перемоги!"

Варто нагадати, що про партизанів і підпільників ми згадуємо не тільки 9 травня. З метою всенародного вшанування подвигу партизанів і підпільників у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років, увічнення їх пам'яті 22 вересня щороку в Україні відзначається **День партизанської слави.**

Тих днів не змовкне слава

(історико –літературна композиція)

Захід проводиться в актовій залі. На сцені зліва – журнальний столик, два стільці .По центру має бути екран. Всі сценки проходять з правого боку сцени. Ведучі стоять біля сцени.

Потрібно ноутбук, проектор.

(Звучить пісня «Журавлі» - на екран транслюється презентація)

Ведучий 1. З чого починається пам'ять – з беріз?

Ведучий 2. З річкового піску? З дощу на дорозі?

Ведучий 1. А якщо – з вбивства?

Ведучий 2. А якщо – зі сліз?

Ведучий 1. А якщо – з повітряної тривоги?

Ведучий 2. А якщо з пронизливого гromу у хмарах?

Ведучий 1. З убитих дорослих й дітей на землі?

Ведучий 2. А якщо з недитячого знання про те, як живе стає мертвим?

Ведучий 1. І в 5, і в 15, і в 25 літ війною починається пам'ять.

Ведучий 2. Тут, в цій країні, де непам'ятаючих немає спробуємо це все уявити.

Ведучий 1. Вам, героям, чий подвиг безсмертний ...

Ведучий 2. Вам, захисникам рідного краю ...

Ведучий 1. Вам, рятівникам багатьох народів від фашистських поневолювачів...

Ведучий 2. Вам, що зазнали страждань та вижили у концтаборах ...

Ведучий 1. Вам, тяжка праця яких з кожною хвилиною наближала перемогу ...

Ведучий 2. Вам, які прожили своє життя без права на помилку ...

Ведучий 1. Вам, переможцям у боротьбі проти найлютішого ворога людства – фашизму ...

Ведучий 2.Присвячується!

(На сцені сидить мати, гортає альбом з фотографіями. Вбігає хлопчик, граючись у війну. Підіймається на сцену)

Хлопчик. – Мамо, чому ти сидиш така сумна? Ми з хлопцями почали гратись у нову гру – у війну. Це так весело. Ми з друзями будемо грати за німців, а хлопці з сусідньої вулиці будуть партизанами. Ти знаєш, які німці були сильні, яка була у них зброя! Ми будемо стріляти у партизанів. Усіх їх переб'ємо!

Мама. *(пригортає його до себе)*

– Сину, а чи знаєш ти, що таке війна? Війна – це страшне лихо. Скільки бід вона принесла для людей.

Хлопчик. – Ні, мамо. Я думав війна – це класно. Розкажи мені про війну.

Мама. – Коли я була маленькою, моя бабуся розповідала мені про війну. Бабуся вже померла, а її розповідь я запам'ятала на все життя. І залишився ось цей старий альбом із военними фотографіями. Прийшов уже час і тобі дізнатися нашу родинну історію. Ось дивись ...

Хлопчик. – Мамо, хто це у шинелі?

Мама. – Це твій дідусь на фронті.

Хлопчик. – А це хто?

Мама. – Це – його бойові друзі.

(Звучить дзвін. Хлопчик і мама прислуховуються)

Хлопчик. – Мамо, що це, ти чуєш?

Мама. – Це звучать дзвони. Дзвони пам'яті. Прислухайся, вони розкажуть про ті буремні роки, роки війни і ти сам все зрозумієш.

Сценка 1.

(На сцені – випускники, з'являється юнак з фотоапаратом.)

Всі стають фотографуватися)

Юнак. Увага! Увага! Фотографую!

Випускник 1. Історичний момент, запам'ятайте, 21 червня 1941 року!

Випускник 2. Наш 10-А клас!

Випускник 3. Нас – 35!

Випускник 4. 17 дівчат, 18 хлопців!

Випускник 5. Через 5 років з нашого класу буде: 5 лікарів, 6 вчителів, 9 інженерів, 10 військових, 3 артистів, 5 журналістів.

(Звучить вальс. Фільм про початок війни. (уривок з фільму ” Невідома Україна ”)

(Учні йдуть за куліси. На сцені залишається хлопець із дівчиною)

Дівчина. – Коли ж ми, милий мій, зустрінемося?

Хлопець. – Коли? Скоро. Розіб’ємо фашистів, виженемо з рідного краю і будемо жити довго і щасливо ...

(Дівчина із хлопцем йдуть.)

(-На екран транслюються кадри воєнних дій ...)

Ведучий 1. На окупованій території гітлерівці знущалися над мирним населенням та військовополоненими. Вони масово розстрілювали жителів міст і сіл, не жаліючи ні старих, ні малих, піддавали нелюдським тортурам полонених солдатів і офіцерів, партизанів, підпільників, тисячами примусово вивозили працездатних громадян на каторжні роботи до Німеччини, руйнували пам’ятники національної культури.

Ведучий 2. Розроблялися і виконувалися плани масового фізичного знищення, поневолення тих, хто залишився живим.

Ведучий 1. Це була широка, продумана програма, яка базувалася на людоджерських вказівках Гітлера.

Ведучий 2. Звірства фашистських загарбників носили масовий організований характер, були наслідками офіційних директив найвищих нацистських інстанцій.

Сценка 2

(Дзвін. На сцені батьки з дітьми(старші і молодші учні) – хода- імітація: колона людей, яких ведуть на розстріл)

Хлопчик. – Мамо, куди йдуть всі ці люди?

Мама. – Вони йдуть у вічність, сину. У нашому містечку до війни жило багато людей різних національностей, серед них були і євреї. Фашисти вважали, що ці люди недостойні жити поряд з ними, як і цигани, як і інші, тому їх потрібно було повністю винищити.

Хлопчик. – Як так винищити? Всіх людей?

Мама. - Їх потрібно було вбити.

Хлопчик. – Що усіх? Усіх убити? Це ж несправедливо!

(Пригортається до матері)

Мама. _ Так, несправедливо. Тому люди намагалися їм допомогти. Ось і бабуся врятувала декількох дітей. Їх переховували у наших родичів у селі.

(З юрби виштовхують хлопчика, він ховається за кулісами)

(Діти спускаються зі сцени, сідають в залі. На екран транслюється уривок з фільму Бабин Яр(сцена розстрілу), звук приглушено. Ведуча читає вірш М.Джаліля «Варварство». З-за куліс з'являється хлопчик)

Хлопчик: Коли фашисти увійшли в Київ мені було 10 років. Моя родина не встигла евакуюватись, ми залишились у місті. 29 вересня 1941 року німці наказали всім євреям зібратись о 8 годині ранку на вулиці Мельникова. Ми з мамою теж пішли, ніде було заховатись. Людей було дуже багато, усі з жовтими зірками пришитими до одягу. Нас погнали вулицею. Обабіч дороги стояли люди, жінки плакали. Мабуть, вони здогадувались, що чекає нас попереду. На розі однієї з вулиць я побачив мамину знайому, тітку Нату. Я незчувся, як мама щосили штовхнула мене до неї і тітка Ната підхопивши мене сховалася в натовпі. Довгих два роки вона переховувала мене, щоб рятувати мені життя.

А мама ... Мама була розстріляна.

(Спускається зі сцени)

Ведучий 1. Процес винищення єврейського населення отримав назву – Голокост. Усього за роки війни в Україні загинуло 1,4 млн. євреїв. Дотепер відомо 248 місць їх масового знищення.

Ведучий 2. Протягом 103 тижнів окупації кожного вівторка і п'ятницю у Бабиному Яру в Києві розстрілювали людей різних національностей: українців, євреїв, росіян, циган та ін. Жертвами масових розстрілів у Києві стали 195 тис. осіб, у Рівному – 99 тис. Такий Бабин Яр був майже у кожному українському місті.

Сценка 3

Дзвін.

Мама. – Ось сину, зверни увагу на цю фотографію. Це сестра моєї бабусі. Важки випробування випали на її долю. Її та ще багато тисяч хлопців і дівчат було вивезено на каторжні роботи до Німеччини.

Хлопчик. – Чому їх вивозили? Що вони там робили?

(Дзвін.)

(Сценка. На сцені дівчата. Снаряд, гільза лежать на столі.)

Дівчина 1. – Дівчата, що там удома. Так вже набридла ця проклята неволя, слів немає.

Дівчина 2. – І не кажи. Здається, дали б мені крила так і полетіла б до мами, до батька, до рідних. Так хочеться їх побачити, хоч голос рідний почути, слово рідне.

Дівчина 3. – Слово рідне.

(Співають. Заходить наглядка)

Наглядка. – Чому не працюєте? Чому розмовляєте? Руські свині. Ви б тільки розмовляли і розмовляли. Працюйте! Працюйте!

(Наглядка виводить дівчат.)

Одна залишається – пише листа додому....

Складає, притискає до серця,
виходить)

лист писаний 17/1-1945м. 22.9к
до дорой: рідної сестри згні моєї
Доброго дня ти вєго ра дороге сєнєкє
любима сестри згєна моєї сєна Фєрє
за все стїчу тебе повїдоми ти що я
пока жївє но не здорова, а тоб я
жилаю багатї: багатї краєшого жївїя
ма здоровєка, Дороге сєнєкє моє
сестри згєно вєне дїмє гавно з вїч
тебе полудала листи, я вєне не
знаю що дїматї, ти мотє ботє боро
тебе ти воїнема, ти листи не доводї
ти вєне сама не знаю і стїчу тобї чїна
так часїє бо я не робїю чїне
і мабуть кобудї бїльшї робїти
я тобї стїчу тїлєкї ти рїднї
тїмєко що не вїмоваласє і
не жїрїласє. бї вєне знаю, берїте
ког ти своє здоровєка, мотє бог
часїє ког ти оєдїнаєш жївє вернїш
на своє рїднє чїраїнє до своїх
рїднєсєнєкїх баїєкїх та сестри згєтє, братї
ког ти їм розкажїш, моєїка дорой
моє тїмєко що не породїш тїмєко моє
часїє і маєка моє сїудєка нещасєка
я ходїла на реїген очїн раз, коєлїш
мїне до кїмєєкїго вєрає, бїн поєдїє
і скаєав що неєрравїльнє оєрїєгїєрїєрїє
кї іє ще раз сїєгодїє ходїла на реїген
а завтєрє бїчє кїтєвє, і оєнїєкї нїчї до
вєрає, і так не знаю що бїн скаєє
я вїго лїтала ти болєтї мїєкї
бїн правдї вєєрїєвєка не скаєав бї

Ведучий 1. Тільки на окупованій території СРСР фашисти замучили й знищили близько 10 млн. мирних жителів, в тому числі жінок, дітей, людей похилого віку. Скрізь окупанти вводили примусову рабську працю з каторжним режимом.

Ведучий 2. На роботу до Німеччини було вивезено з України 2,4 млн. чоловіків і жінок, переважно молоді.

Сценка 4

Хлопчик. – Мамо, а що люди мовчали? Їх вбивали, винищували, а вони не чинили опору? Що вони підкорилися німцям?

Мама. – Звісно ж, ні, сину. Ось поглянь на цю фотографі. Це наймолодший брат моєї бабусі. Він і його друзі були підпільниками, допомагали партизанам. Не тільки дорослі боролися з німцями, навіть діти!

(На сцену виходить група дітей)

1. – Друзі, ми зібралися сьогодні, щоб вирішити, що робити далі. Злодіяння німців перейшли всі межі.
2. Так, у нас дім відібрали. Там тепер німецький штаб. А ми живемо у сараї, як худоба.
3. – А у мене сестру відправили до Німеччини. Мама тепер постійно сумна і плаче. Говорить, що ми її більше не побачимо.
4. – А мого татуса німці побили за те, що він не встиг уступити їм дорогу.
5. – Ці кляті фашисти. Хто їх просив до нас припертися! Сиділи б у своїй Німеччині, та ні.
6. – Що ж нам робити? Як діяти?
7. – А давайте будемо допомагати партизанам, а людям правду розказувати, що діється на фронті.
1. – Так, створимо таємну організацію. ДПО – дитячу підпільну організацію і домовимося, що кожен з нас буде робити.
2. – Ми зможемо листівки писати. У нас зберігся радіоприймач. Він Москву ловить. Там правду розказують, як німців на фронті б'ють.
3. А ми ці листівки будемо по місту розклеювати. Я – в північній частині.
4. – Я в південній.
5. А я буду мамі допомагати. Її примусили прибирати у німецькому штабі. А я й німецьку мову знаю. Може щось і довідаюся.
6. – А я буду татові на залізницю їсти носити то й буду рахувати скільки потягів, скільки людей, скільки гармат.

1. – Ось і добре. Домовилися. А щоб про нас німці не знали, давайте пароль придумаємо.
2. – Так, вірно.
3. – А що придумаємо?
4. – А ось так: при зустрічі запитаємо: «Чи продається у вас молоко?». Якщо відповідь буде «Так, продається» значить все в порядку, а як навпаки – то провал.
5. – Молодець. Гарно придумав.
6. – Ну що, друзі. Тепер хай німці начуваються!
(діти спускають в зал)

Звучить пісня “Діти війни”, на екран – презентація.

Ведучий 1. – Залякати, зламати дух та поневолити радянських людей, народи інших країн Європи гітлерівцям не вдалося. Їхні звірства, грабїж та руїни викликали справедливий гнів народів, які піднялися на рішучу боротьбу під гаслом «Смерть фашистським окупантам».

Ведучий 2. Розгром фашистського вермахту врятував народи окупованих країн від фізичного знищення, від рабства. У страшні роки війни разом з дорослими взялися за зброю діти, щоб захистити Батьківщину від ненависного ворога. Хлопці та дівчата йшли на фронт у військові частини, ставали синами та дочками полків. Вони були розвідниками і зв'язківцями, сестрами милосердя і підриивниками.

Ведучий 1. За покликом юних сердець ставали підпільниками, партизанами, щоб помститися ворогові за смерть батьків та братів, за наругу над матерями і сестрами, за спалені домівки, за всі нелюдські злочини фашистів. Вони гинули в боях. Їх катували гітлерівці, але юні герої не здавалися.

Ведучий 2. Великі подвиги творили юні в роки війни. Багато дітей удостоєні високих урядових нагород. Партизани українець Валя Котик, росіянин Льоня Голіков, білорус Марат Казей посмертно

удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.
Пам'ятники юним героям піднялися в Шепетівці на
Хмельниччині, в Новгороді та в Мінську.

Ведучий 1. На окупованій ворогом території діяло 13 підпільних центрів,
понад 3500 підпільних організацій і груп у складі 103 тис. осіб;
60 партизанських з'єднань і близько 2 тис. загонів. 96 партизанів
і підпільників України одержали звання Героя Радянського
Союзу.

Сценка 5

(Дзвін)

Хлопчик. – Мамо, а хто ці юнак і дівчина?

Мама.- Це брат моєї бабусі. Він і його дівчина пішли на фронт у перші дні
війни і не повернулися, загинули.

(Звучить ніжна музика, на сцені - хлопець і дівчина, звучить діалог.)

Хлопець Вісімнадцять було нам в ту пору ясну,
Як весна перейшла в тепле літо.
Нам судилось іти на жорстоку війну
І обох нас - убито.....

Дівчина Убито...

Хлопець І кохання забилося в риданні й журбі...
Як же так? Не здійснилися мрії...
І мене не обняти ніколи тобі...

Дівчина І у мене не має надії...

Хлопець Нам ніколи не стрітись, уже не зійтись,
Бо тепер ми – дерева і квіти.
Пам'ятаєш? Як ми сподівались колись,
Що сім'я буде в нас, будуть діти

Дівчина Пам'ятаю... А ти пам'ятаєш, як ми
Бігли сонечко вранці стрічати?

Хлопець Так... Ми щиро кохали, були ми людьми,
Як же палко ми вмiли кохати!

Дiвчина Гiлка роду на нас обламалася враз.
Не судилось зiйтися в коханнi.

Хлопець Йти на танки в атаку був даний наказ...
Обiрвалось життя на свiтаннi.

Дiвчина А були б у нас дiти: дiвчатко, хлоп'я.
Вечори i погожi свiтаннiя...

Хлопець В нас була б пречудова, велика сiм'я,
Бо було в нас безмежне кохання.

Дiвчина Не судилось, не сталось, мiраж просто все...

Хлопець Не здiйснилось... А вiтер пелюстки несе...

(Спускаються в зал. Звучить тужлива музика)

Сценка 6

(дзвiн)

Хлопчик. – Який гарний молодий хлопець! Хто це? I фотографiя така затерта.

Мама. – Це друг твого дiдуся – Вадим. Вони пройшли разом майже всю вiйну. Неподалик вiд нашого мiста Вадима було убито. Його поховали разом з iншими солдатами у братськiй могилi. Дiдусь часто їздив на могилу Вадима, i мене брав iз собою. Бачиш, Вадим навіки залишився молодим, як i багато iнших юнаків i дiвчат, що боролися проти нiмецьких окупантiв.

(На екрані – презентація. На її фоні звучить вірш)

Ведучий 1. Тут, за лiсом, я втратив Вадима,
У могилi цiй братнiй – мiй друг.
Я не просто дивлюсь – я сумую очима,
Обцiловую все тут навкруг.
Вся могила у квітах барвистих,
А над нею пiднявся гранiт,

На яким імена золотисто
Квітнуть-сяють, мов вічності цвіт.
Тут, де в селище путь, де будови
Підняли аж до неба дахи,
Де наш труд родить – множить обнови,
Не один загинув ворог лихий.
Тут лежать фронтові побратими,
З ними – юний товариш мій.
Я не просто дивлюсь – я очима сумнями дивлюсь
Обціловую пам'ятник цей.

(Звучить тужна мелодія.

З'являється група молодих людей у військовій формі)

Юнак 1. Яка сьогодні дата?

Юнак 2. 9 травня 2013 року.

Юнак 3. 68 років тому, в День Перемоги, ми загинули.

Юнак 4. Як ми зазрили вам, живим.

Юнак 5. Не знаю, чи розумієте ви нас. Ми мало прожили на цій землі.

Юнак 6. Дівчата й хлопці майбутнього! Мабуть ви будете освіченіші й красивіші, сміливіші й завзятіші, ніж наше покоління, але це наше покоління зуміло зберегти і пронести в собі через вогонь чисте світло, любов до матері, до рідної землі, віру в майбутнє, в молодість і щастя.

Юнак 7. І ми заповідаємо вам нашу любов і нашу ненависть.

Юнак 8. Бережіть мир на землі, щоб більше ніколи не повторилися ті жахливі дні. А про нас просимо: не забувайте. Згадуйте хоч в цей день.

(Юнаки йдуть за куліси)

Хлопчик. – Мамо, тепер я знаю, що таке війна. Скільки лиха і біди вона приносить. Я ніколи не буду грати за фашиста, і хлопцям розкажу.

Мама. – Добре, сину. Дивись дідусь і його друзі – ветерани залишили нам листа. Щоб ми пам'ятали, щоб ніколи не забували. Давай прочитаємо його разом

Лист ветеранів

Дорогі наші земляки! Минуть роки, століття. Настане 3000-й рік. Не буде в живих нашого і вашого покоління, але ми віримо, що хтось із вдячністю йтиме до Вічного вогню. Бо минають роки, але вічний вогонь пам'яті не згасне, бо не має сім'ї, яку б не торкнулося горе, що несла війна. Крізь дощі і сніги, крізь роки і лихоліття говорять з нами ті, хто не посміхнеться сьогодні, не зустріне цю весну. Вклоніться їм низько. Не забувайте ніколи про них. Хай завершене батьками і дідами, усім нашим поколінням, яке пройшло війну, наснажує вас на добрі справи в ім'я зміцнення української держави. Здоров'я вам усім, добра і злагоди!

Ветерани Великої війни

(Звучить пісня “Журавлі”. На край сцени діти ставлять запалені свічки і кладуть квіти. Слова ведучих.)

Ведучий 1. 1418 днів і ночей йшли воїни вогненними дорогами. Кожен день, як рік, кожен рік, як століття. Все витримали і перемогли.

Ведучий 2. Війна від Москви до Берліну – це 26 тисяч кілометрів і 27 мільйонів загиблих радянських людей. Це значить 10 800 вбитих на км, 22 людини на кожні 2 метри землі.

Ведучий 1. 27 мільйонів загиблих за 1418 днів. Це значить 19 тисяч вбитих щоденно, 800 людей на годину, 13 чоловік кожної хвилини!

Ведучий 2. Вдумайтесь! Кожний шостий мешканець нашої країни загинув під час війни.

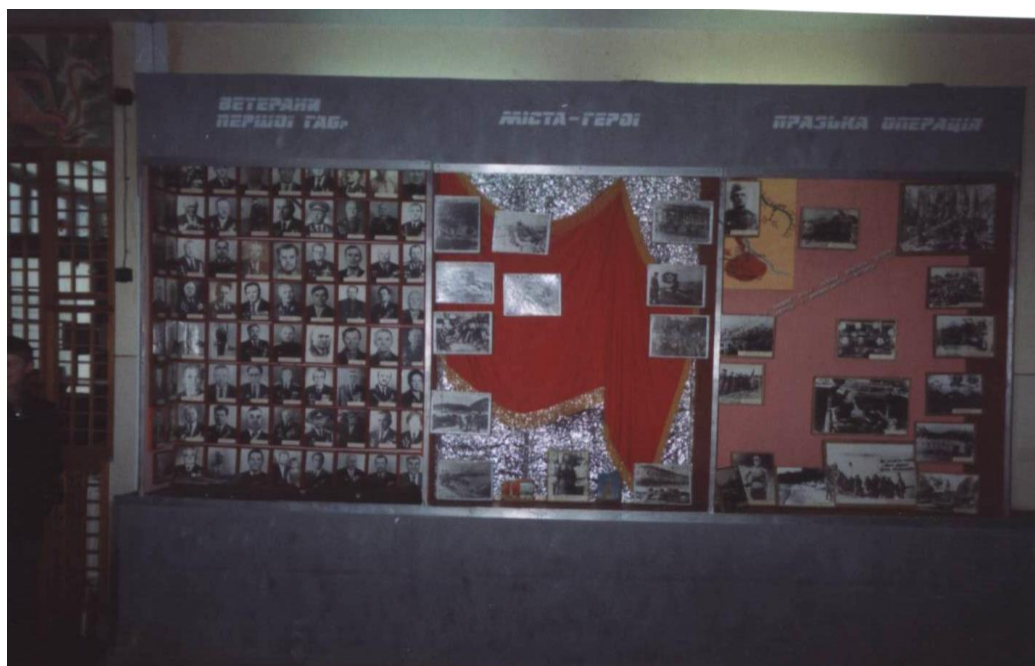
Ведучий 1. Час в якому живемо, корінням проростає туди – в дорогі могили. Могили! Могили! Скільки їх ще безіменних по білому світу розкидано. І немає нині жодного міста на просторах нашої України, де б не берегли все, що пов'язано з подвигами людей, які захищали свою Батьківщину, де б не лежали в будь-яку пору року квіти біля пам'ятників і обелісків. Їх червоні пелюстки, як символ всенародної вдячності і пам'яті про тих, хто віддав життя за Батьківщину. Вічно живим полум'ям горітиме священний вогонь людської пам'яті.

Ведучий 2. Летять роки. Біжать вони, як швидкокрилі ріки, як незагнудані коні. Летять і летять, як у вирій журавлі. І не зупинити їх, не наздогнати, не повернути. Мчать і мчать у вічність. Роки, скільки б їх не минуло, не зітруться у народній пам'яті світлі імена тих, хто віддав своє життя за Вітчизну! Схилимо голову перед світлою пам'яттю тих, хто віддав своє життя, увійшовши в безсмертя. Вшануємо їх хвилиною мовчання (Хвилина мовчання)

Ведучі. – Дякуємо за увагу!

Експозиціями Музею Бойової Слави

Чим далі віддаляє нас невблаганний час від подій Великої Вітчизняної війни, тим вагомішим постає перед сучасниками безсмертний подвиг покоління, яке розгромило фашизм і врятувало людство від рабства.

Уже давно заросли травною окопи, зарубцювалися рани війни, проте, скільки б не минуло десятиліть від останнього пострілу, для сотень тисяч учасників бойових дій в українському суспільстві, їх дітей та онуків історія цієї війни не може бути абстрактною темою.

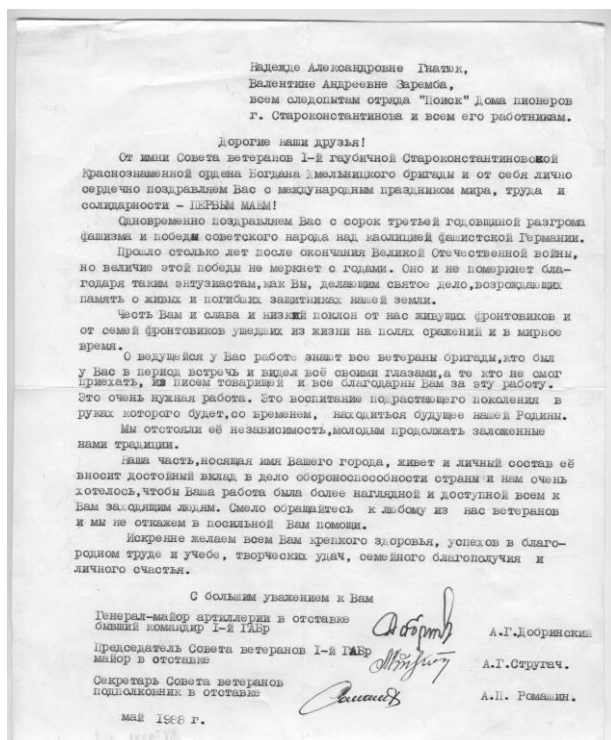
Музей історії Великої Вітчизняної війни, експозиція якого присвячена висвітленню бойового шляху І-ої Гаубичної Артилерійської Старокостянтинівської Червонопрапорної ордена Б.Хмельницького бригади, яка визволяла місто Старокостянтинів від фашистських загарбників, почав працювати в гімназії з 9 березня 1994 року. Він створений на основі експозиції, яка існувала в Будинку школяра.

Відкриттю музею передувала велика і багаторічна робота по збиранню експонатів, документів, спогадів, проведена вчителем історії Н.О.Гнатюк, яка до відкриття гімназії працювала в Будинку школяра. З 1994 року до цієї роботи долучилися і учні гімназії.

“Підготовку до 40-річчя Перемоги,- розповідає Гнатюк Н. О., – слідопити районного Будинку піонерів розпочали ще в 1984 році. Вирішили дізнатися які військові частини визволяли наше місто. Зв’язалися з Музеєм Великої Вітчизняної війни м. Києва. Надійшла відповідь, що 11 військовим частинам, які визволяли наше місто було присвоєно найменування Старокостянтинівських. Серед них - І гаубична артилерійська Старокостянтинівська Червонопрапорна ордена Б. Хмельницького бригада РГК. Вирішили вивчати бойовий шлях бригади, тим більше, що якраз тоді на адресу Будинку піонерів надійшов лист від ветерана бригади М.А.Тупіхи, який просив допомогти розшукати бойових товаришів. Розпочалася робота. Діти зібрали багатий матеріал про воїнів – це і фотографії воєнного часу, особисті речі фронтовиків, їхні спогади . А в дні визволення міста ветерани бригади зібрались на першу зустріч через 40 років . Двічі слідопити зустрічалися з воїнами бригади в Одесі та Москві . Так і постав наш музей.”

На час відкриття музею було 11 відділів. Мета діяльності музею полягає в залученні учнівської молоді до вивчення і збереження історичної спадщини рідного краю часів Великої Вітчизняної війни, правдивому і глибокому розкритті трагічної сторінки в історії нашого народу, вихованні патріотизму.

Головні завдання музею:

- розширення знань учнів про історію рідного краю часів Великої Вітчизняної війни, про бойовий шлях бригади, що визволяла місто Старокостянтинів;
- збереження та використання пам'яток матеріальної та духовної культури;
- стимулювання розвитку творчих інтересів учнів до пошукової краєзнавчої роботи;
- залучення учнів до проведення культурно-освітньої роботи серед школярів та мешканців міста.

Координує і спрямовує діяльність музею його Рада, очолює її вчитель історії Федулова Н.П., членами Ради є учні. Почесним членом Ради є Ромашин О.П. Члени Ради відповідають за роботу окремих секторів: збиральницького (збір і дослідження матеріалів); обліку і збереження фондів (ведення документації, зберігання експонатів); листування (налагодження

зв'язків з ветеранами війни та їх родинами); масової роботи (підготовка екскурсиводів, організація і проведення екскурсій).

Основний фонд музею складають оригінальні пам'ятки. Це речові пам'ятки: зброя, особисті речі (польова сумка, артилерійські пристрої та інше), одяг, каски, гільзи від снарядів та інш.

З писемних матеріалів, які є в фондах музею: документи періоду Другої Світової війни, фронтові листівки-трикутники, червоноармійські книжки, газетні вирізки часів війни, спогади ветеранів війни, книги, фотоальбоми учасників бойових дій.

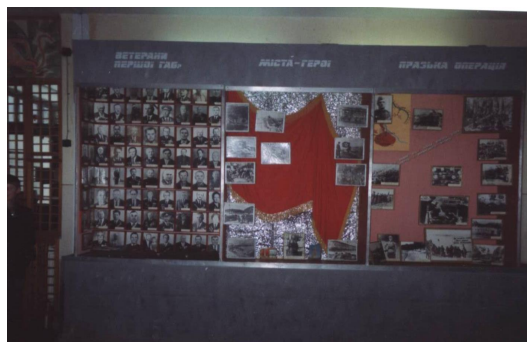

Серед зображувальних матеріалів є оригінальні фотографії часів війни, трофейні карти, плани.

Для пояснення оригінальних пам'яток в експозиції розміщені карти-схеми.

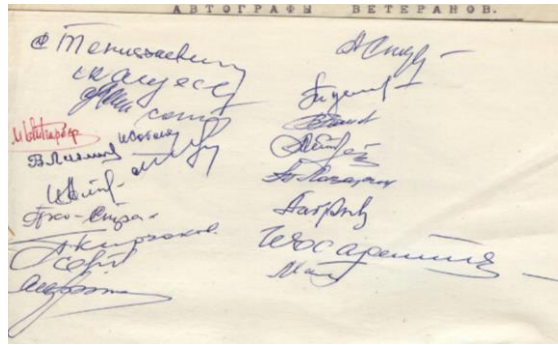
Музей поповнюється новими експонатами; серед них штик-ніж, алюмінієва фляга, підручник з артилерійської стрільби та ін.

Всі експонати занесені до інвентарної книги, в якій вказується інвентарний номер музейного експонату, назва предмету, його опис, місце придбання, шифр.

За інвентарною книгою на 10.01.2010 року в фондах музею – 554 експонати. В музеї є архів, який складається з справ: справа № 1 – документи і спогади; № 2 – фотодокументи; № 3 – листування; № 4 – анкети ветеранів війни; № 5 – друковані матеріали по темі музею.

Рада музею постійно проводить зустрічі з ветеранами війни. Музей активно співпрацює з районним осередком товариства охорони пам'ятників історії і культури, з районним краєзнавчим музеєм.

В музеї створена картотека загиблих воїнів, які визволяли Старокостянтинів і чий прізвища занесені до книги Пам'яті

Щороку музей проводить навчальні екскурсії для учнів та гостей гімназії, готує учнів-екскурсоводів для проведення екскурсій. В музеї постійно проводяться уроки мужності, зустрічі з ветеранами, учасниками подій, що висвітлені в експозиції.

Так як одним з головних завдань музею згідно діючого Статуту є розширення і поглиблення загальноосвітньої підготовки гімназистів та допомога педколективу гімназії у впровадженні нових нетрадиційних форм роботи за інтересами, стало доброю традицією проводити в музеї уроки та позакласні заходи.

Рада музею постійно організовує туристсько-краєзнавчі подорожі та екскурсії, учні гімназії брали участь у акції “Збережемо пам’ять про подвиг”, у міській історико-краєзнавчій акції учнівської та студентської молоді “Шляхами подвигу і слави” .

Музей стає центром проведення активної науково-дослідницької роботи. Члени ради музею, екскурсоводи беруть участь у проведенні конференцій, працюють над науковими роботами. Учнями гімназії були підготовлені наукові роботи, у яких було висвітлено бойовий шлях І-ї ГАБР, опрацьовані спогади ветеранів, висвітлено їх життєвий шлях та інші. Копітка пошукова робота, листування з ветеранами війни, рідними загиблих, підготовка і проведення заходів формують в гімназистів патріотичні почуття.

Інформація про діяльність музею висвітлюється в газеті “Наша гімназія”.

Робота музею відзначена грамотою Міністерства освіти і науки України за 2000рік.

29. 10. 2004 року музей отримав свідоцтво про відомчу реєстрацію музею при закладі освіти системи Міністерства Освіти і Науки.

15.03.2010 Хмельницький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді нагородив дипломом пошуковий загін Старокостянтинівської гімназії за участь в огляді музеїв, що проходив в рамках обласної історико – краєзнавчої акції учнівської та студентської молоді “Шляхами подвигу та слави”.

Матеріали, які зібрали і дослідили юні пошуковці – це вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки та чудовий приклад особливо дбайливого ставлення до свого минулого, вшанування пам’яті людей, що

боролися за визволення нашого краю від фашистських загарбників. Але і сьогодні ця робота продовжується. У наших майбутніх планах і реконструкція діючої експозиції, і відкриття нових стендів, зокрема, експозиції, присвяченої подіям Великої Вітчизняної війни на теренах нашого міста, і збір матеріалів для Книги пам'яті під назвою "Бойовий орден і медаль у твоєму домі" та інш. Ми віримо, що пам'ять про подвиг – невмируща!

Марш

1-й Гаубичной Артиллерийской Староконстантиновской
Краснознаменной Ордена Б.Хмельницкого бригады РГК.

Время суровое было для Родины

В Бутово мы собрались...

И с клятвой за Родину ,

Вперед на врага понеслись

Бейтесь же смело бойцы, офицеры!

Вами гордится страна.

За славу Отечества, за славу бригады,

Прославьте свои имена!

Враг не забудет на долгие годы

Как били его под Орлом.

Как били в Житомире, били во Львове

Артиллерийским огнем.

Староконстантиновские Краснознаменные,

Богдана Хмельницкого – мы,

Форсируя Вислу, прошли мы всю Польшу

И первые Одер прошли.

Родину нашу мы защитили,

Всюду мы честно дрались.

Несите ж и дальше Знамена Свободы,

Народом они нам дались.

березень 1945 р.

Науково-дослідницькі роботи МАН

Багаторічні традиції має діяльність МАН. Упродовж останніх років МАН перетворилась з відносно неформального спілкування науковців і школярів у достатньо офіційну форму виявлення творчої обдарованої молоді на основі щорічного підбиття підсумків конкурсу-захисту наукових робіт школярів. Пропонуємо вашій увазі роботи гімназистів.

Тема: Бойовий шлях І-ї Гаубичної Артилерійської

Старокостянтинівської Червонопрапорної ордена Б.Хмельницького

бригади

Роботу виконав

Єлісеєнко Олександр Євгенович

Учень 62 групи (10 кл.)

Старокостянтинівської гімназії

Старокостянтинівської міської

ради Хмельницької області

Науковий керівник :

Федулова Наталя Петрівна,

Старокостянтинів

2011

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I Бойовий шлях ГАБР у 1942-1944 рр.....	5
1.1 Формування бригади.....	5
1.2 На Орловському напрямку	6
1.3 На Житомирському напрямку.....	8
1.4 Львівсько – Сандомирська операція.....	10
1.5 На шляху до Вісли.....	11
Розділ II Закінчення війни. Повоєнне життя.....	14
2.1 Бойові дії у Німеччині та Чехословаччині.....	14.
2.2 Результати бойових дій I-ї ГАБР.....	16
2.3 Повоєнне життя.....	16
2.4 Нагороди та відзнаки I-ї ГАБР.....	17
Висновки.....	20
Список використаних джерел та літератури	21
Додатки	

ВСТУП

Війна з Німеччиною залишила глибокий слід в історичній долі українського народу. Нищівний вогняний вал двічі прокочувався по території України. Не було майже жодної сім'ї, яка б не зазнала лиха, не відчула болю втрат. Війна... Вона стала початком подвигу, який багато людей і сьогодні ще не до кінця осмислили. Подвигу, коли людина віддає свою молодість, здоров'я, працю, любов, життя та і саме майбутнє, а натомість отримує байдуже покоління синів та онуків.

Надзвичайно велику роль в ході війни відіграли частини і з'єднання, які брали участь у боях із загарбниками за визволення окупованих територій. Серед них була і I-а гаубична артилерійська бригада прориву Резерву Головного Командування (I-а ГАБР). Саме дослідженню її бойового шляху і присвячена моя робота.

Актуальність дослідження зумовлена станом вивчення даної теми в сучасній історичній науці. Потрібно відмітити, що в західних країнах науково-дослідницьку роботу з історії II Світової війни було завершено ще у 50-ті рр. До 60-х рр. у США було видано 128-томну історію бойових дій армії, ВПС та ВМС, у Німеччині видали багатотомні серії "Вермахт у боях", "Німецькі дивізії у II Світовій війні". Багато монографій побачили світ і у наступні роки. В Україні, на жаль, літератури, що висвітлює бойові дії армій, фронтів, бригад надзвичайно мало. Бойовий шлях I-ї ГАБР недостатньо вивчений, потребує конкретизації та не упередженої оцінки, ознайомлення з ним широкої громадськості.

Спроба дослідити цю проблему розширює знання про формування військ, їх озброєння, бойовий шлях, долю солдат і офіцерів, які брали участь у боях на території України, Німеччини, Чехословаччини та у визволенні нашого міста.

Предметом дослідження є бойовий шлях I-ї ГАБР у Великій Вітчизняній війні.

Хронологічні рамки охоплюють 1942-1945 рр.

Основною метою роботи є визначення ролі бригади у найважливіших операціях і проривах 1943-1945 рр.

Головними завданнями дослідження були:

- описати формування бригади;
- визначити роль бригади в бойових діях;
- з'ясувати долю І-ї ГАБР після війни.

Дана тема мало досліджувалась вченими-істориками. Є лише мемуари, спогади вете-ранів бригади. За допомогою документів, фото, спогадів, мемуарів я намагався дослідити бойовий шлях І-ї ГАБР, визначити бої, в яких брала участь бригада, її внесок у перемогу.

Практичне значення даної роботи полягає в тому, що вона дає змогу вийти за межі шкільної програми у вивченні історії Великої Вітчизняної війни. Зібрані мною дані були використані у поповненні матеріалів для екскурсив гімназійного музею. Робота сприятиме глибшому розумінню історичних подій. Вона слугуватиме усім, хто цікавиться історією періоду Великої Вітчизняної війни і хоче глибше її пізнати.

РОЗДІЛ І БОЙОВИЙ ШЛЯХ ГАБР У 1942-1944 рр

1.1 Формування бригади.

Був кінець 1942 року.

У важких умовах тривалої війни партія і уряд робили все для того, щоб далі удосконалювати і розвивати бойову міць артилерії. Одночасно, з урахуванням бойового, досвіду йшло удосконалення органі-заційної структури артилерії Ре-зерву Головного Командування (РГК), спрямоване на підвищення її стійкості в обороні і маневренності в наступі. Справа в тому, що розпорошення артилерії РГК на окремі дивізії і полки не забезпечувало чіткої взаємодії родів військ у бою, вимагало багато часу на зосередження великої кількості зна-рядь на голов-ному напрямі удару, ускладнювало управління військами.

В кінці 1942 р. Ставка прийняла рішення про формування артилерійських бри-гад і дивізій, а дещо пізніше - і артилерійських корпусів прориву РГК . За нака-зом Народного Комісара Оборони в кінці листопада 1942 р. стала формуватися

3-я артдивізія прориву , а 26 грудня приступили до формування керівництва ар-тилерійських бригад, у тому числі і I-ї гаубичної. Формування цієї бригади було доручено енергійному, добре підготовленому артилеристові, який вже мав бойо-вий досвід, - полковнику О. Г. Добринському[див. Додаток А], який став пер-шим її командиром [15]. Заступником командира бригади з політчастини при-значений підполковник Я. Г. Новачків. На посаду начальника штабу бригади при-був підполковник Г. Л. Перков, начальником зв'язку - майор С.Г. Кутя.

Був сформований політвідділ, начальником якого призначено підполковника

З. Л. Маршева. Були затверджені: секретарем партійної комісії капітан П.П. Сто-ляров, помічником по комсомолу ст. лейтенант Н.В. Ларкін,

старшим інструкто-ром політсправи - капітан П. П. Коржов [див. Додаток Б].

Формування розпочалося 26 грудня 1942 року. День 26 грудня наказом На-родного Комісара Оборони був оголошений днем народ-ження бригади.

Формування управлінь бригад було завершено в кінці січня 1943 р. у с. Бутово під Москвою. Були сформовані I-а важка гаубична (командир полковник О.Г. Добринський), 5-а гарматна (командир полковник Брюханов), 15-а легка (ко-мандир полковник П.М. Барський) , 7-а мінометна (командир полковник Журав-льов) бригади.

Усі сформовані управління бригад увійшли до складу 3-ї артилерійської дивізії прориву РГК під командуванням генерал - майора артилерії Івана Федосійовича Санько [21].

Спочатку I-а гаубична артилерійська бригада формувалася як важка. До неї уві-йшли 302-й гаубичний Червонопрапорний артилерійський полк під командуван-ням полковника М.М. Соколова і 510-й важкий гаубичний артилерійський полк під командуванням полковника Григор'яна. На початку лютого 1943 р. до складу I-ї важкої гаубичної бригади увійшов 296-й гаубичний артилерійський полк під командуванням підполковника М.М. Липовського. Артилерійські полки, що вві-йшли до складу бригади, отримали перші бойові хрещення на початку липня 1942 року в складі 16-ї та 20-ї армій, виконуючи бойові завдання як самостійні частини РГК [1], [2].

1.2 На Орловському напрямку

Після запеклих боїв 1942-1943р.р. лінія фронту набула чітких обрисів. Обидві сторони врахували досвід минулих боїв, набирали резерви, техніку, будували укріплення. Вра-ховуючи збільшення технічної бази військ, змінились умови бою. Тому Головне Коман-дування прийняло рішення продовжити реорганізацію військ: були створені нові

з'єднання, артилерійські бригади, дивізії і корпусу. Формувалися нові танкові частини, з'єднання і армії, які мали велику маневреність та бойову міць [18].

З весни 1943 року Німеччина і її союзники готувалися до наступу. Німецьке командування вирішило нанести удар в районі Курська і Белгорода, який отримав назву "Курська дуга". З півночі наступали групи армії "Центр", яка мала захопити орловський плацдарм, а з півдня наступала група армій "Південь". Вже в першій половині квітня план гітлерівців був готовий і отримав назву -"Цитадель". Для удару німецьке командування зосередило 50 дивізій.

Радянські війська прагнули розгромити німецькі армії груп "Південь" і "Центр", звільнити Лівобережну Україну, Білорусь і вийти на лінію Смоленськ - Дніпро. Орловську групу армій німців було доручено розгромити Західному, Брянському та Центральному фронту. Удар по Белгородсько-Харківській групі військ готували Воронежський та Степовий фронти. Контрнаступ було вирішено розпочати з ліквідації Орловського плацдарму. Цими діями Червона Армія хотіла розділити і знищити армії суперника.

Перша гаубична бригада за наказом командира 3-ї артдивізії генерала Санько перейшла під командування начальника 8-го стрілецького корпусу. 7 липня 1943 року полки бригади вирушили в потрібний район і вже через два дні полки отаборилися в лісі західніше села Дретово. 11 липня артилеристи бригади брали участь в артилерійській атаці, щоб підтримати розвідку, в результаті якої були отримані дані про розташування військ ворога.

12 липня в 3 год. 20 хв розпочалась артилерійська атака, яка тривала 2 год. 40 хв. Головною особливістю цієї атаки було те що артобстріл тривав 2 год. 40 хв і , що обстріл не припинявся, а навпаки, тільки наростав. Після ретельного обстрілу позицій ворога в бій ввійшли танкові і піхотні з'єднання.

В перші хвилини наступу 11-й полк з зокремими гарматами пройшли першу лінію оборони і вклинились на 200 метрів. Через півтори години бою частини дивізії заволоділи другою лінією оборони і пройшли ще 800 метрів. Але до кінця дня ворог став діяти більш рішуче і прориватись стало важче. Під час контратаки артилеристи бригади змогли швидко зорієнтуватись і знищити атакуючих. Німці

втрапили роту солдат і 9 танків. На протязі всього дня артилеристи вдало вели вогонь і завдали великих втрат ворогу. Особливо жорстокі бої розпочались 19 липня. З'єднання 108-ї бригади, долаючи відчайдушний опір ворога, заволоділи селами Руднево, Добліво, Ветрово, але німецькі війська перейшли в контрнаступ і відвоювали ці населені пункти. З'єднання 108-ї піхотної бригади почали відступати і тільки дії 196-ої бригади зупинили наступ ворога [14].

Запеклі і безкомпромісні бої тривали півтора місяця. За наказом Головнокомандуючого артилерії бригада відійшла до міста Орел, де вона перегруповувалась та змогла умовно відпочити.

1.3 На Житомирському напрямку

8 червня 1943 року Головнокомандуючий артилерією наказав перейти I-й ГАБР з Орла на I Українській фронт і зайняти там разом з 99-ю стрілецькою дивізією бойові позиції [9].

Початок звільненню Правобережної України поклала Житомирсько - Бердичівська операція [22]. Після інтенсивного артобстрілу німецьких позицій, який проводився

I-ю ГАБР, частини 99-ї стрілецької дивізії прорвали першу лінію оборони. Для німецьких військ цей наступ був абсолютною несподіванкою і їхні війська не змогли чинити гідного опору. Через декілька днів війська Червоної Армії розширили прорив на 300 км по лінії фронту та на 100 км в глибину ворожої території, захопивши при цьому Житомир, Білу Церкву і Бердичів. Німецькі війська змогли оговтатися лише через 14 днів і підготували масований контрудар, але через витік інформації і вдалі дії розвідки, ці війська були знищені артилерійським вогнем 296-о гаубичного артилерійського полку. Масований прорив був знищений, навіть не розпочавшись [9]. Через опір ворога Червона Армія припинила рух і була змушена відбивати атаки німців, на нещастя німців усі атаки були відбиті. Тим часом радянські війська готувались до операції по звільненню України повністю. Операцію очолив маршал Г.К.Жуков. За його

наказом головний удар наносився в напрямку Тернополя силами 60-ї і 1-ї гвардійської дивізії, 3-ї та 4-ї танкової дивізій. Їхня основна задача, за підтримки 2-ї повітряної армії, заволодіти Тернополем і Проскуровом. Ця операція мала стати початковою стадією Проскурово-Чернівецької операції [23], не зважаючи на масоване авіаційне бомбардування (під час цих нальотів в повітрі літало 36 бомбардувальників "Юнкерс"). В той час на спостережних пунктах полків та дивізіонів йшла активна підготовка до наступу. Розвідники вивчали оборону ворога та визначали його слабкі місця [3].

4 березня, в диму артилерійських залпів, розпочався найграндіозніший за завданнями наступ Червоної Армії на Правобережній Україні . Ключову роль зіграла артилерія. Підготовка продовжувалась 55 хв. Під час обстрілу було знищено біль-шу частину захисних укріплень ворога. “Удар росіян, - говорив один із полонених,- був таким стрімким, що коли закінчилась артилерійська підготовка і ми по-вернулись в траншею, то біля нас уже були росіяни.” [24, с.70]. Радянська піхота без особливих складнощів пройшли першу лінію оборони німців . Ворог почав відступати в південно-західному напрямку. 5 березня ворог провів масоване бомбардування авіації, але війська, підтримані артилерією, продовжували рухатись вперед.

6 березня німецькі війська двічі контратакували наступаючих, але навіть підтримка танків та самохідної артилерії не принесли успіхів. На підступах до Старо-косянтинова відбувся жорстокий бій з контратакуючими танками та піхотою ворога. 99-а стрілецька дивізія зайняла село Новики, район цукрового заводу і впри-тул підійшла з півночі до річки Случ і річки Ікопоть. Ворог зайняв позиції на протилежному березі річки і вів кулеметний вогонь, обстрілюючи із танків і самохідних гармат з центральної частини міста, не даючи ніякої можливості форсувати річку Случ. Артилеристи 1-ї ГАБР і 5-ї гарматної бригади попрацювали по вогняним точкам противника і дали можливість піхоті рухатися вперед. Німці, під натиском піхоти 99-ї стрілецької дивізії, відступили на південний захід, прикриваючи свій відступ артилерійським вогнем і бомбардуванням наших бойових порядків . Особливо

активно діяла ворожа авіація. 9 березня 1944 р. 197-й стрілецький полк, долаючи опір ворога, вийшов на південно-східну окраїну міста.. Німці з останніх сил захищали місто і головну дорогу Проскурова - єдиний шлях відступу на південь.

На шляху до Старокостянтинова відбулися жорстокі бої з контратакуючими танками та піхотою ворога. Разом з піхотою атаки відбивали артилеристи ГАБР. Полковник О.Г. Добринський для знищення вогневих точок в будинках вивів десять 122-х гаубиць. Після того, як вони виконали завдання, піхота увірвалась в місто і до вечора повністю звільнили його від німців [10].

В період весняного наступу і боїв за місто Старокостянтинів артилеристам при-йшлося діяти у важких умовах бездоріжжя. Особливо проявляли відвагу і винахідливість водії тракторів при доставці гармат на вогняні позиції. Командир 3-ї артилерійської дивізії прориву РГК генерал-майор артилерії І.Ф.Санько у своїх спогадах про ці весняні бої 1944 року писав: "Цій операції головною перешкодою про-сування виявилися навіть не гітлерівці, яких ми навчилися бити і били за будь-яких обставин, а весняне бездоріжжя, яка потребувала величезних зусиль, неймовірної напруги і фізичних зусиль кожної людини" [17].

Захоплення Старокостянтинова стало дуже важливою операцією, тому що це був важливий опорний пункт німців на Проскурівському напрямку. В наказі Верховного Головнокомандуючого найбільш відзначилися 5-а гарматна та І-а гаубична. Їм присвоїли назву Старокостянтинівських. Війська, які брали участь в обороні Старокостянтинова, були нагороджені орденами різного ступеня [24, с.72-73].

1.4 Львівсько – Сандомирська операція.

Війська І Українського фронту на чолі з маршалом І.С. Конєвим, згідно з розробленим планом, направили свої основні сили проти групи армій "Північна Україна".

Командування фронту затвердило план нанесення двох ударів, які мали на меті розгромити Равва-Руську та Львівську групи армії ворога і заволодіти лінією Хребешув-Томашув-Яворів-Галич. Для підтримки удару на Львівському напрямку почався наступ на Станіслав. Всі готувалися до наступу.

В кінці липня 3-я артилерійська дивізія зосередила свої сили в районі Тернополя, де готувалась до наступу 38-а армія. 30 липня генерала І.Ф. Санько наказав перейти І-й ГАБР в район майбутнього прориву [19].

38-а армія мала йти в першому ешелоні майбутньої атаки. Своїми головними силами вона повинна була прорвати оборону ворога на лінії Бзовиця-Богданівка, яка простягалась по фронту на 6 кілометрів, та вийти в напрямку Зборова, і далі до населеного пункту Городок, який розташований на південному-заході від Львова. Основні сили були зібрані для атаки на Зборів, Перемишль та Городок.

Операція розпочалась вночі 14 липня. Групи 121-ї стрілецької дивізії подолали проволочні загородження, мінні поля, зайняли першу, а згодом і другу траншеї ворога [20]. Розвідгрупи зустріли незначний опір ворога. Від полонених радянське командування дізналося, що німецьке командування відвело свої основні війська на третю лінію, щоб зберегти живу силу від артилерійського обстрілу, і згодом атакувати, щоб не втратити сил. Радянське командування зрозуміло задум ворога і без особливо значної артилерійської підготовки вивело основні частини в прорив. Таким чином до кінця 14 липня на цьому районі фронту були звільнені населені пункти, які одночасно були і важливими опорними пунктами німецьких військ. Дивізії змінюючи бойові порядки зайняли позиції на щойно захопленій території.

В ніч на 15 липня ворог, розуміючи своє невдале становище, намагався контратакувати. Групи автоматників, підкріплені танками та самохідними гарматами типу "фердинанд" почали відчайдушну атаку. Найзапекліші бої розпочались недалеко від села Мшанця. 15 липня командир вогневого взводу з складу І-ї ГАБР лейтенант Кузнєцов, незважаючи на те, що з флангів його обійшли автоматчики ворога, організував кругову оборону і не дав можливості

прорватися військам ворога [11]. Багато солдатів отримали медалі за проявлену в бою сміливість та витримку.

Під час бойових дій під час прориву оборони ворога та наступних боях за гори Могила, Висока Гура, Попова Гура та населені пункти Янкове, Жуківці бригада чудово проявила себе і бездоганно виконала всі поставлені завдання.

1.5 На шляху до Вісли.

В результаті липневого наступу I Українського фронту ворожа група військ "Північна Україна" не тільки зазнала важких втрат, а й була розділена на дві частини і не могла

скоординувати свої дії для вдалої контратаки.

Згідно з наказом розпочався другий етап Львівсько-Сандомирської операції.

38-а армія мала наступати в напрямку Перемишля та Самбора. Армія мала захопити міста Дрогобич та Борислав. Полки I-ї ГАБР мали підтримувати 52-й стрілецький кор.-пус. На початку серпня за наказом командира 3-ї артдивізії генерала І.Ф. Санько в полках бригади було проведено заміну засобів тяги [12].

Ворог продовжував здійснювати опір, контратакуючи наступаючі частини 52-го стрілецького корпусу. Важкі бої розгорнулись на підступах до міста Самбір. В ніч на 7 серпня, зламавши опір ворога., частини 52-го стрілецького корпусу ввір-вались в місто і захопили його північно- східну окраїну. На світанку місто Самбір було повністю звільнене від німців [13]. Наказом ВГК від 7 серпня 1944 р. було оголошено подяку військам, які брали участь в звільненні Самбора. Особистому складу I-ї ГАБР була оголошена подяка [див. Додаток В]. Під натиском радянських військ ворог відступав.

Війська I Українського фронту продовжували наступ до Вісли. Частини I-ї гвардійської танкової і 13-ї загальновійськової армій наприкінці липня пере-правили на Вісленський плацдарм в районі Баранува основні сили. Слідом за ними на плацдарм вийшли частини 3-ї гвардійської танкової армії. На

початку серпня на берегах Вісли рогорнулись жорстокі бої. Гітлерівці намагались зустрічним уда-ром вздовж східного берегу відрізати наші війська, які переправилися на плац-дарм, від головних сил фронту і знищити їх. Ціною великих зусиль німцям вда-лося вийти на південні підступи до Баранува. Над головною переправою наших військ з'явилась реальна загроза. Для відбиття контрудару ворога були задіяні частини 3-ї гвардійської танкової артилерійської частини і до 10-ти інженерно-саперних і піхотних батальйонів. А для розгрому противника, який наносив удар із району Мелец і для подальшого розширення Сандомирського плацдарму коман-дуючий фронтом ввів в битву із фронтового резерву 5-ту гвардійську армію [8].

Гвардійці нанесли поразку групі військ противника, відкинувши її від переправ на півдні Баранува . 6 серпня 32-й і 33-й гвардійські корпуси почали переправлятися на

плацдарм. До 8 серпня 5-а гвардійська армія в основному виконала бойове зав-дання і вийшла на рубіж: Шидлув-Стопниця - Новий Корчин. 32-й і 33-й гвар-дійські стрілецькі корпуси, знищили окремі розрізнені групи ворога, змінили ок-ремо діючі частини 3-ої гвардійської танкової і 13-ї армій і зайняли оборону на Вісленським плацдармі [7].

РОЗДІЛ II ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ. ПОВОЄННЕ ЖИТТЯ.

2.1 Бойові дії у Німеччині та Чехословаччині.

Масивні удари радянських військ по німецькій армії весною 1945 р. розгромили сили німців на цьому шляху. В той час німецьке командування не втрачало надії зберегти ті території, які ще залишалися під контролем Німеччини. Воно організувало сильну оборону на західному березі річок Одер та Нейсе, готувало серію захисних рубежів ближче до Берліну і тримало на радянсько-німецькому фронті близько 2/3 своїх військ. Гітлерівці намагались за будь-яку ціну зупинити або затримати наступ на Берлін.

В цій ситуації перед радянськими військами стояло завдання швидше розгромити головну групу німецьких військ і захопити Берлін. З врахуванням цього проходила підготовка до Берлінської операції. Для її проведення використовувались війська I та II Білоруського та I Українського фронтів. При цьому I Білоруський та I Український фронти мали прорвати оборону ворога на річках Одер та Нейсе відповідно, нанести масивні удари в одному напрямку і захопити німців в кільце.

Із задуму Ставки ВГК та завдань, поставлених фронтом, стало зрозуміло, що Берлінська операція повинна була привести до розгрому фашистської Німеччини і завершити війну в Європі. Це покладало на особовий склад всіх військ дуже велику відповідальність. 5-а гвардійська армія повинна була наступати в першому ешелоні фронту на головному напрямку в полосі 12 км. Мета - в тісному взаємо-зв'язку з наступаючою 13-ю армією, на першому етапі, і з 4-ю гвардійською танковою армією, розгромити військо ворога і, стрімко розвиваючи наступ на Торгау, відділити Дрезденську групу військ ворога від Берлінської і тим самим створити умови для знищення цих груп військ поодиноці. До складу 5-ї гвардійської армії входили 32-й, 33-й, 34-й гвардійські стрілецькі корпуси. Армія була підсилена двома артилерійськими дивізіями прориву РГК, двома винищувальними протитанковими полками (1473 і 1075), двома гвардійськими мінометними полками (469 і 2830), 4-м танковим корпусом, 32 і 1226 танковим, і 1889 самохідноартилерійськими

полками. Для виконання завдання армія мала всього 1667 гармат і мінометів, танків і самохідноартилерійських установок [4].

Складні завдання стояли перед артилерією I Українського фронту. Вона повинна була забезпечити прорив оборони противника на всю тактичну глибину в перший же день бою і форсування рік Нейсе і Шпрее, надійно прикрити фланги ударного угруповання військ фронту від лівих контрударів, танків і піхоти ворога, а також забезпечити вхід в бій рухливих з'єднань та супроводжувати їх в оперативній глибині ворожої оборони.

Штаб командуючого артилерією фронту розробив єдиний графік артилерійської підготовки і підтримки атаки [6]. Частини 32-го стрілецького корпусу, супроводжувані вогнем артилерії, прорвали оборону противника і стали успішно просуватися вперед, і 7-го травня вийшли до північних околиць міст Косвінг, Нідер, Лестінд (передмістя м. Дрездена). 8 травня наші війська повністю оволоділи містом Дрезден. Частини бригади зайняли бойові позиції у південних передмістях Дрездена . З цього моменту противник припинив організований опір і його відступ перетворився на панічну втечу до кордону Чехословаччини.

Учасниками зустрічі на Ельбі з американцями були розвідники 296-го арtpолку на чолі з начальником розвідки полку капітаном Н. Н. Соколовим [5].

5 травня 1945 р. частини бригади отримали бойове завдання - наступати на територію Чехословаччини для знищення групи німецьких військ в районі м. Прага.

6-го травня, ввечері, потужне відлуння артилерійської підготовки сповістило про початок Празької наступальної операції.. Зробивши марш за маршрутом Уста, Лібоховенц, Терезін, частини бригади зосередилися в районі Літомержіце, на північ від м. Праги. На цьому закінчилися бойові дії бригади , війна закінчилася [21].

2.2 Результати бойових дій I-ї ГАБР.

З боями ГАБР пройшла бойовий шлях близько 3700 кілометрів.

Бій останній провели, як завжди з відвагою

Від своєї рідної землі, далеко, під Прагою.

За період бойових дій на особливому рахунку бригади нараховується:

- знищено: батареї артилерійських - 34, мінометних - 74, протитанкових гармат - 67 ,окремих знарядь - 48, окремих мінометних - 63, кулеметних точок -705, самохідних гармат - 21, автомашин-180 ,возів - 145,

реактивних установок – 1;

- зруйновано: батареї артилерійських - 197, мінометних – 240, окремих знарядь - 23, мінометних - 46, кулеметних точок – 444, самохідних знарядь - 100, протитанкових гармат-8,

- реактивних установок -18, зруйновано дзотів - 42, дотів – 16, будинків з вогневими точками -29, бліндажів - 86, церков – 1, кулеметних точок- 4, траншей (погонних метрів) - 1382, стрілецьких окопів (погонних метрів) – 491;

- підбито і спалено: танків - 107, самохідних гармат – 11,

- бронетранспортерів - 48, тягачів – 1, автомашин - 97, літаків – 1;

- розсіяно і знищено до 42155 солдатів і офіцерів;

- у складі бригади відбито 70 контратак піхоти і танків противника [1].

-

2.3 Повоєнне життя.

Після закінчення війни частини бригади були розквартировані південно – за-хідніше від міста Праги в районі Добжіц, де знаходилися до грудня 1945 року. У грудні 1945 р. частини бригади повернулися на Батьківщину. Першим місцем розташування частин бригади, на Батьківщині стало місто Кременець Тернопіль-ської області.

З червня 1946 р. управління полків були розформовані, а дивізії передані в

підпорядкування бригади. В кінці червня 1946 р. дивізії І-ї ГАБР перебазу-валися по залізниці до розпорядження Середньоазіатського військового округу і розмістилися в місті Фергані. У квітні - травні 1947 року під Прапором бригади був сформований з дивізіонів артилерійський полк, який отримав номер військової частини 10323. З червня 1947 р. артилерійська бригада перестала існувати як са-мостійна частина [11].

У 1946 - 1947 рр. більшість ветеранів демобілізувалися. Вони влилися у народне господарство, змінили свої військові спеціальності на цивільні,

приступили до мирної творчої праці з відновлення зруйнованого народного господарства. Про-довжували служити в лавах Радянської армії майори Виноградов А.Я., Чубаренко А.Т. ,Ситников А.Л., Булеков І.І., Шпарбер Г.В., Дубовський А.П., Фокін Я.Я., капітани Федотов Л. ,Стругачев А.Г., Ієвлєв В.М., Нікітін Г.О. , Лазарчик В.П., Леон Л.Ф., Грицьков В. П. та багато інших [див. Додаток Г].

2.4 Нагороди та відзнаки І-ї ГАБР.

Батьківщина високо оцінила бойові дії артилерійської бригади. До прапорів пол-ку і бригади прикріплені стрічки 12-ти бойових орденів Радянського Союзу. За мужність та відвагу, виявлені в боях з ворогом, близько 3-х тисяч воїнів бри-гади удостоєні урядових нагород. У складі бригади брали участь у боях герої Радянського союзу майор Єгоров В. (302 ГАП), майор Головін А. та капітан В.П. Грицьков (1475 ГАП) [1].

У боях за розширення плацдарму на річці Одер в районі Зюстебрізе 5 лютого 1945 р. здійснив героїчний подвиг і увійшов у безсмертя навідник 296-го гау-бичного артилерійського полку єфрейтор Кошелєв Андрій Степанович [див. Додаток Д]. .

За мужність і відвагу, виявлені в боях за звільнення міст, всьому особовому складу Верховним Головнокомандувачем оголошено 25 подяк.

За зразкове виконання завдань командування, доблесть і мужність, проявлених

у боях на Орловському напрямку, указом Президії Верховної Ради СРСР від 9-го лютого 1944 р, нагороджені орденами: Червоного Прапора – І-а гаубична артилерійська бригада прориву РГК, 302-й Гаубичний артилерійський Черво-нопрапорний полк РГК, орденом Леніна - 296-й гаубичний артилерійський полк РГК, орденом Червоної зірки - 1475-й гаубичний артилерійський полк РГК.

Наказом Верховного Головнокомандуючого від 9 березня 1944 р. за участь у визволенні міста Старокостянтинова I-й гаубичній артилерійській Червонопрапорній бригаді присвоєно почесне звання "Старокостянтинівської".

За прорив потужної оборони противника на Львівському напрямку в літніх боях 1944 р., забезпеченні визволення міста Львова та проявлені при цьому доблесть і мужність, указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 серпня 1944 р. 302-й гаубичний артилерійський двічі Червонопрапорний полк нагороджений орденом Богдана - Хмельницького 2-го ступеня, а 1475-й гаубичний артилерійський полк - орденом Червоної Зірки та орденом Червоного Прапора. Наказом Верховного Головного Командування від 27 липня 1944 р. 296-му гаубичному артилерійському ордену Леніна полку присвоєно звання "Львівський" .

За зразкове виконання командування, за оволодіння містом Самбір та проявлені при цьому доблесть і мужність, указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 серпня 1944 р. 1-а Гаубична артилерійська Старокостянтинівська Червонопрапорна бригада нагороджена орденом Богдана Хмельницького 2-го ступеня.

За зразкове виконання завдань командування при виході на річку Одер і оволодіння містом Оппольном і проявлені при цьому доблесть і мужність, указом Президії Верховної Ради СРСР від 19-го лютого 1945 р. 302-й гаубичний артилерійський двічі Червонопрапорний, ордену Богдана Хмельницького полк нагороджений орденом Кутузова 3-го ступеня, а 1475-й - орденом Суворова 3-го ступеня.

За зразкове виконання завдань командування в боях з німецько – фашистськими загарбниками при форсуванні річки Одер, на південний схід від Бреслау і виявлені при цьому доблесть і мужність, указом Президії Верховної

Ради СРСР від 6 квітня 1945 р. 1478-й гаубичний артилерійський Червонопрапор-ний ордена Суворова і Червоної зірки полк нагороджений орденом Богдана Хмельницького 2-го ступеня.

Наказом Верховного Головнокомандувача 302-у гаубичному артилерійському двічі Червонопрапорному, орденів Богдана Хмельницького і Кутузова полку присвоєно найменування "Одерський".

За зразкове виконання завдань командування в боях при прориві оборони німців і розгромі військ противника на південний захід від Оппельна і виявлені при цьому доблесть і мужність, 296-й гаубичний артилерійський Львівський ордена Леніна полк указом Президії Верховного Головного Командування СРСР від 26 квітня 1945 р. нагороджений орденом Кутузова 3-го ступеня [див. Додаток Е].

Бойовий шлях бригади був нелегким. Не всі солдати, сержанти, офіцери, що билися під її прапорами, дожили до світлого дня Перемоги. За період запеклих боїв з гітлерівської Німеччиною в артилерійських полках бригади народилися славні бойові традиції. Накопичено бойовий досвід, з'явилися люди, які вміло командували підрозділами,

Любов до Батьківщини, смертельна ненависть до ворога - німецького фашизму і неухильна рішучість стояти до переможного кінця - були основою бойових частин бригади. Бойові традиції і бойова слава I-ї гаубичної артилерійської Старо-костянтинівської Червонопрапорної, ордена Богдана Хмельницького бригади прориву РГК увійшли в загальну скарбницю бойових традицій Збройних Сил, на них будуть вчитися і виховуватися молоді воїни.

З 9 березня 1994 р. у гімназії почав працювати Музей історії Великої Вітчизняної війни, присвячений висвітленню бойового шляху I-ї ГАБР [див. Додаток Ж].

Ми завжди будемо пам'ятати людей, які захищали нашу Батьківщину.

ВИСНОВКИ

22 червня 1941 р. – початок Великої Вітчизняної війни, початок подвигу, який багато людей і сьогодні ще не до кінця осмислили. Подвигу, коли людина віддає свою молодість, здоров'я, працю, любов, життя та і саме майбутнє.

Надзвичайно велику роль в ході війни відіграли частини і з'єднання, які брали участь у боях із загарбниками за визволення окупованих територій. Серед них була і I-а гаубична артилерійська бригада прориву Резерву Головного Командування.

26 грудня 1942 р. біля с. Бутово, під Москвою, розпочалося формування бригади, яку очолив полковник О.Г.Добринський. Далі були важкі бої та випробування: на Орловському напрямку, за звільнення України, на території Німеччини та Чехословаччини.

Бойовий шлях бригади був нелегким. Не всі солдати, сержанти, офіцери, що билися під її прапорами, дожили до світлого дня Перемоги. Батьківщина високо оцінила та відзначила героїзм та мужність воїнів I-ї ГАБР. До прапорів полку і бригади прикріплені стрічки 12-ти бойових орденів Радянського Союзу, серед них: 2 ордена Червоного Прапора, орден Червоної Зірки, орден Леніна, орден Б. Хельницького 2-го ступеня, орден Кутузова 3-го ступеня, орден Суворова 3-го ступеня.

Любов до Батьківщини, смертельна ненависть до ворога - німецького фашизму і неухильна рішучість стояти до переможного кінця – ось що було основою бойових частин бригади. І, хоча, у 1946 – 1947 рр. більшість воїнів бригади демобілізувались, вони влилися у народне господарство, змінили свої військові спеціальності на цивільні, приступили до мирної творчої праці на благо Батьківщини. Бойові традиції і бойова слава I-ї гаубичної артилерійської Старокостянтинівської Червонопрапорної, ордена Богдана Хмельницького бригади прориву РГК увійшли в загальну скарбницю бойових традицій Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Музей історії І-ї ГАБР (МІ І-ї ГАБР) .- Ф. 1.- Спр. 1.
2. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 2.
3. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 3.- Арк. 2
4. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 26.- Арк. 2
5. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 28.- Арк. 3
6. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 29.- Арк. 4
7. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 31.- Арк. 4
8. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 32.- Арк. 3
9. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 33.- Арк. 1-3
10. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 38.- Арк. 11
11. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 39.- Арк. 5, 6
12. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 40.- Арк. 3
13. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 41.- Арк. 4
14. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 44.- Арк. 4
15. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 54.- Арк. 1
16. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 55.- Арк. 2
17. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 61.- Арк. 2
18. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 64.- Арк. 2
19. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 66.- Арк. 2
20. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 67.- Арк. 2
21. МІ І-ї ГАБР.- Ф. 1.- Спр. 75.- Арк. 1, 2
22. История Второй Мировой войны 1939-1945.- М.: Военное издательство МО СССР, 1977.- с. 66
23. Книга Памяті України. Хмельницька область: Історико-меморіальне багатотомне видання в 10 т.- Хмельницький: Поділля, 1996.- Т.7.- С.402
24. Манкевич М. Старокостянтинівщина. Історичний формуляр.- Хмельницький: Поділля, 1997.- 165 с.

Добринський Олександр Григорович.

Командир І-ї ГАБР. Брав участь у всіх боях, які провела бригада.

Також брав участь у штурмі Берліну.

Має нагороди: орден Леніна, 3 ордени Червоного

Прапора, 2 ордени ПНР та ЧССР, 20 медалей.

Керівний склад І-ї ГАБР

Зустріч ветеранів у м. Старокостянтинові у 1986

ВЫПИСКА ИЗ НАГРАДНОГО ЛИСТА.

Кошелев Андрей Степанович 1909 года рождения .

Наводчик орудия 296 гаубичного артиллерийского полка
ефрейтор .

В наступательных боях с 12 января по 5 февраля 1945 года наводчик орудия ефрейтор Кошелев А.С. проявил себя смелым, храбрым и бесстрашным.

В разных условиях боя он точно наводил свое орудие в цель , метко разил врага. Особенно показал стойкость в боях за Олерский плацдарм . 25 января 1945 года в деревни Фрейслорф противник крупными силами пехоты и танков контра-таковал наши боевые порядки .

Тов. Кошелев , ведя огонь прямой наводкой , подбил два бронетранспортера и рассеял до 30 -ти гитлеровцев. В этом бою он вел непрерывный огонь пока контратака противника не была отбита.

5 февраля 1945 года в районе деревни Вюстебризе , когда по 10-ти самоходных орудий противника с десантом зашли в тыл огневых позиций дивизиона , т. Кошелев при помощи своего расчета немедленно развернул свое орудие на 130 гр. и стал вести уничтожающий огонь по врагу , подбил одну самоходную пушку врага. Когда прямым попаданием вражеского снаряда полностью вывели из строя гаубицу , а он был тяжело ранен , првозмогая боль , на одной ноге полполз к ровику , взял противотанковое ружье и подбил еще одну самоходку и уничтожил до 10 -ти гитлеровцев. В этом бою т. Кошелев до последних возможностей дрался пока его не снесли без сознания с поля боя. Достоин звания Героя Советского Союза.

Командир 296 гаубичного артиллерийского Львовского
ордена Ленина полка Гв. полковник Сучков.

12 Февр 1945 г

_____ / Архив МО фонл 296 пп гауб.оп. 134209п. 3 п. 67

Министерства обороны СССР

Копия на ВХ № 222

Центрального ордена Красной Звезды

музей Вооруженных Сил СССР

7 Марша 1984 г. № 542

127157 Москва - 157

ул м. Светской Армии 2

тел. 231 - 18 - 80

Уважаемый Михаил Антипович !

На Ваше письмо сообщаю, что 296 гвубичный артиллерийский полк награжден : орденами Ленина - за стойкость, беззаветную преданность Родине, за храбрость и мужество проявленные в Орловско - Курской операции, Кутузова 111 степени за форсирования реки Одер и удержания плацдарма. Полку присвоено почетное наименование " Львовский " за прорыв мощной обороны противника на Львовском направлении в летних боях 1944 года, обеспечивший освобождение г. Львова.

302 Гвубичный артиллерийский полк ~~И/А~~ награжден : орденом Красного Знамени за активное участие в борьбе с белофиннами в 1939 - 1940 г.г. на участке Карельского перешейка, за штурм г. Выборга Указ Президиума Верховного Совет от 11 Апреля 1940 г, вторым орденом Красного знамени - за участие в боях на Орловско - Курской дуге, за освобождение города Карачев и других населенных пунктов. Указ Президиум Верховного Совета СССР от 9 февраля 1944 г, орденом Богдана - Хмельницкого за успешное овладение городами - Радомышль, Митомир, Староконстантинов, Гусятин, Городок, Львов, Черемышль, Санок и др. Орденом Кутузова 111 степени за участие в сандомирском прорыве и за овладение рядом городов Польши, за бои на реке Одер, Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1945 г за форсирование реки Одер и овладение плацдармом в районе ОЛАД и БРИГ присвоено почетное наименование " Одерский "

1475 гвубичный артиллерийский полк награжден :

орденом Красной Звезды - за успешное выполнение боевых заданий командования на фронте борьбы с немецко-фашистскими захватчиками и проявленную при этом доблесть и мужество.

Указ Президиума Верховного Совета СССР от 9 Августа 1944 г. орденом Красного знамени за героизм и мужество проявленные при освобождении города Львова.

Указ Президиума Верховного Совета СССР от 9 Августа 1944 г. орденом Суворова 11 степени за выход к реке Одер, овладении городами Милитц, Намелап / 1945 г. /

орденом Богдана - Хмельницкого 11 степени - за прорыв и форсирование реки Одер Юго - Западнее города Бреслау.

С уважением

Начальник отдела фондов ЦВВС СССР

полковник ТИМАКОВ В.

Выписка их указа .

У К А З .

ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

о награждении орденами войсковых частей Красной Армии.

За успешной выполнение боевых заданий командования на фронте борьбы с немецкими захватчиками и проявленные при этом доблесть и мужество наградить:

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

3-ю АРТИЛЛЕРИЙСКУЮ МИТОМИРСКУЮ ДИВИЗИЮ ПРОРЫВА РГК

296 -й ГАУБИЧНЫЙ АРТИЛЛЕРИЙСКИЙ ПОЛК РГК

ОРДЕНОМ КРАСНОГО ЗНАМЕНИ .

7-й АРТИЛЛЕРИЙСКИЙ КОРПУС ПРОРЫВА РГК

1-ю ГАУБИЧНУЮ АРТИЛЛЕРИЙСКУЮ БРАГАДУ ПРОРЫВА РГК

302 -й КРАСНОЗНАМЕННЫЙ ГАУБИЧНЫЙ АРТИЛЛЕРИЙСКИЙ ПОЛК РГК

ОРДЕНОМ КРАСНОЙ ЗВЕЗДЫ.

1475 -й ГАУБИЧНЫЙ АРТИЛЛЕРИЙСКИЙ ПОЛК РГК

Председатель Президиума Верховного

Совета СССР

М. Калинин

Секретарь

А. Горкин

Москва , Кремль 9 февраля 1944 года

Доля людини в роки Великої Вітчизняної війни
(за свідченнями очевидців Старокостянтинівщини)

Роботу виконав

Демчук Вадим Вікторович,

Учень 71 групи

Старокостянтинівської

гімназії

Старокостянтинівської міської

ради Хмельницької області

Науковий керівник:

Федулова Наталя Петрівна,

вчитель історії, спеціаліст

вищої кваліфікаційної категорії,

старший вчитель

Старокостянтинів – 2013

Доля людини в роки Великої Вітчизняної війни

(за свідченнями очевидців Старокостянтинівщини)

Хмельницьке територіальне відділення Малої академії наук України

Старокостянтинівська міська філія Малої академії наук України

Роботу виконав

Демчук Вадим Вікторович

учень 71 групи (11 клас)

Старокостянтинівської гімназії

Старокостянтинівської міської ради

Хмельницької області

Науковий керівник :

Федулова Наталя Петрівна,

вчитель історії, спеціаліст

вищої кваліфікаційної категорії,

старший вчитель

22 червня 1941 р. – початок Великої Вітчизняної війни, початок подвигу, який багато людей і сьогодні ще не до кінця осмислили. Подвигу, коли людина віддає свою молодість, любов, життя та і саме майбутнє.

Пам'ять про події війни живе раною у серцях моїх співвітчизників, які винесли основний тягар цієї війни. Ніколи не забудуться ті роки, що стали мірилом патріотизму, стійкості і мужності воїнів і працівників тилу, остарбайтерів, партизанів і людей, що виживали на окупованих територіях.

Майже п'яту частину жителів Старокостянтинівщини покликала на поля кривавих битв війна. Кожний другий із них поліг у бою, грудьми прикривши отчу землю, загинув або згорів у крематоріях фашистських концтаборів, в гетто, у гестапівських катівнях, помер від ран в госпіталях, пропав безвісти...

Все менше залишається очевидців подій.

Виходячи з актуальності теми, наявної джерельної бази (спогадів очевидців, які я зібрав, спілкуючись з ними), я спробував дослідити та описати долю людини в роки війни.

Сьогодні наше суспільство потребує усвідомлення та переосмислення уроків Другої світової та Великої Вітчизняної воєн. Ми повинні пам'ятати тих, хто подарував нам життя , подарував нам майбутнє!

Зміст

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ СТАРОКОСТЯНТИНІВЩИНИ (ІСТОРИЧНА ДОВІДКА).....	7
1.1 Буденне життя жителів Старокостянтинівщини.....	7
1.2 Євреї – жертви фашистського режиму.....	10
1.3 Вивезення людей до Вивезення людей до Німеччини.....	10
1.4 Партизанські угруповання.....	11
РОЗДІЛ II УСНА ІСТОРІЯ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941 – 1945 РР. (СПОГАДИ ОЧЕВИДЦІВ).....	13
ВИСНОВКИ.....	23
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	25
ДОДАТКИ.....	29

ВСТУП

Державотворча діяльність кожного народу в своїй історії має переломні сторінки. В історії творення української державності однією з таких переломних сторінок була Велика Вітчизняна війна.

Війна з Німеччиною залишила глибокий слід в історичній долі українського народу. Нищівний вогняний вал двічі прокочувався по території України. Не було майже жодної сім'ї, яка б не зазнала лиха, не відчула болю втрат. Війна... Вона стала початком подвигу, який багато людей і сьогодні ще не до кінця осмислили. Подвигу, коли людина віддає свою молодість, здоров'я, працю, любов, життя та і саме майбутнє, а натомість отримує байдуже покоління синів та онуків.

Велика Вітчизняна війна – одна з найбільш трагічніших сторінок в історії українського народу. Вона охопила своїм чорним крилом і Старокостянтинівщину. Це важка сторінка української історії, яка вимагає наукового вивчення не лише для показу реальної картини подій минулого, а й для застереження, повторення помилок в майбутньому. Її наслідки без сумніву, дають право історикам віднести Велику Вітчизняну війну до найбільш трагічних подій в історії людства.

Пам'ять про події Великої Вітчизняної війни живе раною у серцях моїх співвітчизників. Ніколи не забудуться ті чотири роки, що стали мірилом патріотизму, стійкості і мужності воїнів і працівників тилу, які довели світові незборимість прагнення народів жити ідеалами справедливості і гуманізму.

Майже п'яту частину жителів Старокостянтинівщини покликала на поля кривавих битв війна. Кожний другий із них поліг у бою, грудьми прикривши отчу землю, загинув або згорів у крематоріях фашистських концтаборів, в гетто, у гестапівських катівнях, помер від ран в госпіталях, пропав безвісти... Надзвичайно важкою була доля людини в роки війни, а особливо на окупованих територіях. Свідків цих подій залишається все менше і

менше. Пам'ять про подвиг моїх співвітчизників, дослідження життя на окупованих територіях і становить актуальність даної теми.

Хронологічні рамки охоплюють 1941-1944 рр.

Об'єкт і предмет дослідження : дослідження життя на окупованих територіях Старокостянтинівщини

Мета і завдання дослідження.

- 1) дізнатися про життя під час окупації, зокрема, розправи над євреями міста, вивезення людей до Німеччини та боротьбу партизан проти фашистів;
- 2) зібрати та записати спогади очевидців про перебіг війни на Старокостянтинівщині.

Наукова новизна дослідження. Новизна роботи полягає в тому, що мною зроблена спроба систематизувати існуючі матеріали і ввести у науковий обіг нові свідчення очевидців подій

Методи дослідження: історичний (хронологічний), логічний і метод класифікації (систематизації), описовий, пошуковий.

При написанні роботи я користувався принципами об'єктивності та історичної правди.

Приставаючи до роботи, я переглянув велику кількість краєзнавчої літератури, в якій висвітлювалися питання, присвячені Великій Вітчизняній війні [2, 5, 6, 25, 31, 32, 33, 37, 38, 45, 48]. До мене цією темою займалися багато вчених-краєзнавців, журналісти місцевих газет. З матеріали їхніх здобутків я ознайомився і включив їх до списку літератури.

Практичне значення.

Практичне значення даної роботи полягає в тому, що вона дає змогу вийти за межі шкільної програми у вивченні історії Великої Вітчизняної війни. Зібрані мною дані були використані у поповненні матеріалів для екскурсивних гінзійного музею. Робота сприятиме глибшому розумінню історичних подій. Вона слугуватиме усім, хто цікавиться історією періоду Великої Вітчизняної війни

і хоче глибше її пізнати. Робота може бути опублікована в ЗМІ, висвітлена на уроках, використана при написанні рефератів і доповідей, взята як матеріал при проведенні тематичних гуртків.

РОЗДІЛ І

Життя на окупованих територіях Старокостянтинівщини

1.1 Буденне життя жителів Старокостянтинівщини

На окупованій території гітлерівці встановили жорстокий «новий» порядок, головною метою якого був геноцид. Німці розчленували українські землі, порушивши їхню історичну цілісність[20].

Перші розпорядження « нової влади » були такими: « хто надасть притулок або переховуватиме російських військовополонених, буде негайно схоплений і перепроваджений до поліційної станції. Всім громадянам необхідно взяти це до уваги і діяти відповідно до цього ».

Гітлерівська директива №33 від 1941 року говорить: « ...Військ, виділених для несення служби охорони в зайнятих східних областях, вистачить для виконання завдань лише в тому випадку, якщо будь-який опір буде ліквідовано не шляхом суворого покарання винних, а розповсюдження з боку окупаційної влади такого страху, який відіб'є у населення будь-яке бажання до протидії » [26, с. 4].

Німецько-фашистські загарбники встановили кривавий рабсько-кріпостний режим, який тримався на нечуваному терорі. В фашистській газеті «Нове життя» (видавалася в Старокостянтинівці) надходило розпорядження шепетівського гебіткомісара про розстріл громадян за розповсюдження підозри проти німецької держави. Якщо це буде повторюватись, то кожний раз буде розстрілюватись 20 полонених, котрі через три дні будуть розстріляні, якщо винуватці не будуть виявлені і не віддані поліції.

В цій же газеті вміщено повідомлення про розстріл радянських патріотів за антифашистську діяльність[30].

Залізом і кров'ю налагоджували фашисти так званий «новий» порядок. Вони ліквідували колгоспи і замість них запровадили обшинні господарства. Ряд колгоспів було перетворено у поміщицькі, так звані «державні маєтки».

Селян примушували працювати 16 – 19 годин на добу, тяжко експлуатуючи. Осимі збирали серпами і косами. Хліб завозили в скирти, молотили майже до весни. До працюючих застосовували різні заходи примушення. Здачу молока селянам збільшили в декілька раз, забій корів і свиней не дозволявся. Був встановлений суворий контроль за здачею всіх видів сільгосппродукції[45].

Зима 1942 року була дуже холодною, що наклало на плечі населення окупованих територій додаткові труднощі. Представники «влади» ходили по хатах, збираючи теплі речі, хутро для відправлення на фронт, населення виганялось для розчищення шляхів і залізничних колій від снігу.

Заборонялась торгівля молоком та молочними продуктами, у тих, хто порушував заборону, худобу конфісковували. Базари, де можна було щось купити або обміняти, заборонялись і розганялись.

В місті і селах не було найнеобхіднішого: сірників, мила, дефіцитом стала голка. Закривались відкриті напередодні війни школи, а в тих, що збереглися, вводилась плата за навчання. В нашому місті школи пропрацювали два тижня і закрили їх аж до визволення міста 9 березня 1944 року.

Люта зима гнала людей в пошуках палива в ліс, однак, боячись покарань, багато хто вирубав все, що росло і було поблизу. На деяких кладовищах зникали і хрести.

В багатьох селах і в нашому місті працювали церкви, що ще уціліли. В цей час всі церковні відправи проводились за новим стилем[26, с. 4].

Окупанти грабували обшинні господарства, вивозячи всю продукцію в Німеччину. Крім того, на селян було покладено численні грошові і натуральні податки. Сплачували податки навіть за собак. В розпорядженні рейскомісаріату України від 27 січня 1942 року читаємо, що розміри податку на одну собаку дорівнювали 150 карбованців, а якщо хто мав більше однієї собаки, то за решту

сплачували по 300 карбованців. Скрізь можна було бачити оголошення про розстріл заручників, розстріл людей за патріотичну діяльність, про заборону торгівлі продуктами та інше.

Окупанти вважали, що люди повинні виконувати фізичну роботу, а тому школи їм не потрібні. В приміщенні учбових закладів вони створювали комендатури, госпіталі для німецьких солдат. Так, в селі Левківка в одному з приміщень середньої школи фашисти створили біржу праці, яку згодом спалили, а другий корпус перетворили для своїх вояк. Знищили обладнання фізичного і хімічного кабінетів.

Фашисти перетворили місто Старокостянтинів і центр Острополя в купи руїн. За наказом начальника відділу гестапо С. Д. Графа спеціально було зруйновано чотири житлових будинки, їх мешканців викинуто на вулицю. А з цегли цих будинків Граф побудував собі дачу. В приміщенні колишньої поліклініки заступник окружного комісара Крест влаштував собі віллу, а в міській лікарні – казарму для своїх солдат[45, с. 122].

Кривавими злочинами затаврували себе поплічники гітлерівців. Вони разом з окупантами чинили розправу над мирними жителями, допомагали їх грабувати. Їх імена згадуються в «Акті в масове знищення місцевого населення в місті Старокостянтиніві 24 березня 1943 року»[Додаток А]. В акті відзначається, що німецькі фашисти зруйнували в місті Старокостянтиніві 75% житлових будинків, залізничний вузол, районну бібліотеку, експонати музею, пошкодили приміщення старовинного замку, зруйнували 2 церкви, тощо. Гітлерівці вели масове знищення військових полонених. Внаслідок голодування, важких антисанітарних умов серед полонених розвивалися інфекційні захворювання. Проте ні хворих, ні полонених не лікували. А коли почалася епідемія тифу, то 800 хворих німецькі кати знесли в одну казарму, облили бензином і спалили.

Це був період жахливого терору і репресій. В протитанкових ровах розстрілювали українців. Всього було замучено, розстріляно, повішено 20 699 чоловік, в тому числі 3300 військовополонених[45, с.131].

1.2 Євреї – жертви фашистського режиму

В кінці 1941 року фашисти провели в районі перепис населення. Газета «Нове життя», не розкриваючи мети проведеного заходу, констатувала, що в районі проживало 51 707 жителів, в місті – 5 813, з яких 3691 – євреї. В директиві Гітлера від 12 вересня 1941 року говорилось: «Боротьба проти більшовизму вимагає нещадних та енергійних дій, насамперед, проти євреїв, котрі є головними носіями більшовизму». До проведення акцій по знищенню євреїв залучались новостворені формування допоміжної поліції, які в Старокостянтинові та охороняли гетто. В місцях колишнього проживання євреїв було організовано гетто. Його мешканцям навіть жорстокі закони, встановлені окупантами по відношенню до українського населення, здавались неосяжним благом. Окупанти розпочали вже у 1941 році масове методичне винищування єврейського населення. Приреченим на смерть п'яні кати наказували лягати обличчям до землі і розстрілювали з автоматів. Дітей живцем кидали у ями. Приблизно 85% євреїв Старокостянтинова загинуло від рук нацистів. А це за не складними підрахунками 3 137 євреїв[27].

1.3 Вивезення людей до Німеччини

В роки окупації жителів Старокостянтинівщини спіткало ще одне страшне лихо – примусове вивезення людей до Німеччини. Тяжку працю, насильство, голод, холод, зневагу людської гідності, постійну загрозу життю – ось що зустріли невірники на чужині. Гітлерівці примусово вивозили на каторжні роботи в Німеччину українців, починаючи від 14 років[40, с.25].

Вже через півроку після початку війни фашистське керівництво зрозуміло, що план блискавичної війни провалився. Фронт вимагав поповнення не тільки технікою, а й людськими ресурсами. Додадкову мобілізацію можна було провести лише, знявши резервистів з підприємств Німеччини і замінити їх робочою силою з України і західних областей Росії. В одному з документів німецького командування зустрічаємо: «Для того, щоб помітно розвантажити

вкрай зайняту німецьку селянку – привезти в Німеччину зі східних областей 400 – 500 тисяч здорових і міцних дівчат».

Змучені і знесилені люди все таки намагалися чинити опір загарбникам. Історична перемога Червоної армії під Сталінградом поклала початок корінному переламу в ході війни та визволенню окупованих територій.

В селах долю людей вирішував староста, який здебільшого старався відправити неблагонадійних, тих, хто не солідарувався з окупаційною владою. Відправка почалась з другої декади червня 1942 року. Люди звозились в місто, а потім відправлялись на станцію «Старокостянтинів-1» і Антоніни. Населення чинило опір вивезенню. Вдавалися до різних травм, чим нерідко завдавали своєму здоров'ю великої шкоди. Згодом окупаційне керівництво почало проводити вивіз без попереднього оголошення. Місце збору було обладнано наче табір для злочинців. Охорона з собаками заганяла людей у вагони. Всього протягом 1942 – 1944 р. з України було вивезено 2 млн. 400 тис. осіб. Зокрема з території Хмельницької області було вивезено 117230 тисяч жителів. За період з червня 1942 по грудень 1943 року з Старокостянтинівського району було вивезено 5 027 чоловік, зі Старокостянтинова – 1082[26, с.4].

1.4 Партизанські угруповування

Під керівництвом комуністів люди вели нещадну боротьбу проти ворога. Уже в грудні 1941 року було створено Славутський окружний підпільний комітет, очолюваний Ф.Л. Михайловим. Окружком організував підпільні організації в Шепетівці, Ізяславському, Білогірському, Плужнянському, Березовському та Старокостянтинівському районах. В місті Старокостянтинові діяла група патріотів, яка підтримувала тісний зв'язок з підпільним обкомом партії та обласним штабом партизанського руху. У роки тимчасової німецько-фашистської окупації у селі Самчики в кінці 1941 року виникла патріотично-диверсійна група з колишніх офіцерів та бійців Червоної Армії на чолі з Д.Г. Довгалюком і І.Б. Левицьким. На початку 1942 року ця група під керівництвом С.Т. Стихаря розповсюджувала серед населення листівки, здійснювала диверсії

в селах району. В грудні 1943 року фашистам вдалося вистежити підпільників і більшість з них стратити[30, с.688].

В селі Ілляшівка діяла підпільна партизанська група патріоти приєдналися до партизанського загону імені Котовського.

Загін імені Котовського був створений в травні 1942 року. Базою загону були два райони – Антонінський та Старокостянтинівський. Першим командиром і організатором підпільників був Микола Панчук, його заступником – Микола Паламарчук та політруком – Ісак Білик[40, с.28].

В серпні 1943 року в селі Калинівка декілька днів стояв один із загонів партизан. Жителі села могли слухати голос Москви, партизани знайомили їх з подіями на фронтах. Після відходу народних месників фашистські карателі ввірвалися у село, жорстоко розправилися з жителями. Багатьох було вбито.

РОЗДІЛ II

Усна історія Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.
(спогади очевидців)

Сьогодні реальним свідкам Великої Вітчизняної війни вже понад 70 – 80 років. Це люди, які у 40-х роках переважно були неповнолітніми, і з кожним днем їх стає все менше. Саме тому важливим завданням науковців, громадськості є збір свідчень очевидців війни і збереження їх для майбутніх поколінь. Люди, які пережили війну, допомагають відтворити жахливі реалії тогочасного життя.

Мабуть, чи не у кожній українській родині існують усні спогади про війну, що передавалися з покоління до покоління. З кожним роком свідків цих жахливих подій залишається все менше, і саме тому настільки важливо встигнути задокументувати їх розповіді.

У даній частині роботи вміщено спогади тих, хто пережив війну. Я вважав за потрібне, як підтвердження викладеного матеріалу,

використовувати спогади людей, які пам'ятають жахливі реалії тогочасного життя. Тепер – слово очевидцям.

Про жахливі події початку німецької окупації згадує Гороховська Катерина Михайлівна: «В липні 1941 року, коли наші бійці відступали, навезли в садок біля нашої хати багато різних снарядів. Солдати просили людей, щоб ті перенесли снаряди за залізничну колію, далі від хат. Носили всі, хто як міг. Хто в мішку, хто на плечах, хто тачкою. Коли підривали снаряди, людей помістили в хаті з великим підвалом. Та хата була через дорогу від нашої. В тому підвалі ми просиділи день чи два. Коли вийшли, побачили, що обірвало край нашої хати.

Наші відступили. Ми були під німецькою окупацією. Батька, діда та одного брата німці забрали на роботи в Німеччину. В нашій сім'ї було шестеро дітей. Всі бігали за мамою, не знали, що робити. Не було, що їсти і ми збирали по кагатах картоплю. Збирали замерзлу картоплю, терли її. До нас приходили люди з села. Коли ночували в нас, жарили блінчики з цією смердючою картоплею. Їли все, що бачили. Все було наше. Здирали клей з дерев. Їли яблучка, які валялися. Ходили збирати колоски, то німці ледь нас не повбивали. Одного разу старший брат поїхав набрати соломи, то німці так його набили, що ледь живий прийшов додому.

Потім, коли в старшого брата родилась дочка, я ходила до нього доглядати за дівчинкою. Яюсь, коли няньчила її, прийшов німець. Він забрав мене, щоб я їздила з ним возити цукор. В нього був кінь і я була погоничем. Я плакала, боялася, але їздила цілий день. Ввечері, коли я пригнала цього коня додому, німець дав мені куль очок цукру.

Потім в нашому дворі стояла польова німецька кухня. Ми постійно бігали по дворі між ними. Інколи вони давали нам якусь кашу.

Одного разу вибігла я на вулицю з палкою і побачила, що на паркані сидить голуб. Почала бігти з тою палкою за голубом. Це був поштовий німецький голуб. Коли німець побачив це, зловив мене та відкинув так, що ледве встала.» [із спогадів К. М. Гороховської. Додаток Б].

Дитячий вимір подій Великої Вітчизняної війни наділений неповторно трагічною палітрою. Неадаптованість неповнолітніх громадян до особливих обставин воєнної пори, несформованість їхньої екзистенційно-психологічної сфери та відсутність життєвого досвіду цілком логічно визначили найтрагічніше місце цієї найбільш вразливої частини українського соціуму серед небачених за всю попередню історію народних страждань.

Характерне для юних громадян романтичне сприйняття війни вже з перших днів витіснилося жорстокими реаліями, усвідомленням глибокого трагізму цієї суспільної метаморфози. Налаштовані радянською ідеологією на переконаність у непереможності Червоної армії, діти й підлітки були шоковані її тяжкими поразками вже в перші дні війни. Юні українці переживали біль розлуки з батьками та старшими братами, які йшли на фронт, усвідомлюючи страшну перспективу безповоротної втрати їх. Не менш болісними були в неповнолітньому середовищі й думки про загублене дитинство, а також втрачене на невизначений час мирне й передбачуване прийдешнє життя. Усе це викликало великі морально-психологічні трансформації серед неповнолітньої частини українського соціуму, спричиняло соціальну акселерацію юних українців.

«В березні 1944-го року, коли звільнювали район, почалося бомбардування. В нашій сім'ї було п'ятеро дітей. Ми всі злякались. Мене найстарша сестра, 1930-го року народження, схопила за руку і ми втекли в один великий підвал за ставком. Коли бігли один снаряд впав біля мене. Від удару я впала і сильно злякалася. Тітка Оля схопила мене за руку і ми побігли далі. Село невеличке. В підвалі зібралось усе село. Малі плакали, старі боялися.

Коли бомбардування припинилося, ми прийшли додому. Побачили, що хата стара розвалена. Холод, голод...

Тоді прийшли два військових. Один навіть взяв мене на руки. Вони забрали батька на війну. Потім нам прийшов тільки похоронний лист, що він загинув в Ужгороді. Там він і похований.

Ми почали розбирати залишки хати. Прийшли всі родичі та сусіди нам допомагати. Нас п'ятеро. Немає де подітися. Зробили буду. Там ми жили. Холодно було. Пам'ятаю, ляжу вночі, а буда відкрита, нічого не закривалося, прийшов якийсь собака і ліг мені на ноги. В мене ноги потерпли, боюсь поворухнутись. А собаки тоді також були голодні, кусалися. Встаю вранці, не виспалась, голодна, холодна. Кожен сам по собі виживав. Все забирали: яйця, курей. Навіть попіл ходили забирали. Виживали як могли. А нам взагалі дуже важко було, нас п'ятеро було.

Тоді, я пам'ятаю, як розвалили хату, я гуси пасла і коли бігла, то нахромилася ногою на цвяха. Він аж ледве на іншу сторону не виліз. На цвяху сильна іржа була. Мене тягнуть за ногу, рвуть і не можуть витягнути цвяха. Прийшов один дід, наш родич, схопив мене за ногу і вирвав того цвяха. Залили мені ногу керосином і знову пішла пасти гусей. Потім почався в мене нарів. Я лежала в тій буді, голова крутиться, 40 градусів температура. Привезли фельдшера, поклали мене на підводу і повезли в Старокостянтинів. Від Радківець до Старокостянтинова їхати 7 км. Привезли мене в районну лікарню і залишили. Лікарям я не сказала, що в мене запалення на нозі. А в мене висока температура. Вони дають мені ліки, нічого не допомагає. Їсти нічого не хочу.

Одного разу принесли мені чай. А я ногу задерла і мию її чаєм. І тут заходить медсестра, питає, що я роблю. Підійшла до мене, подивилась на ногу і пішла. А там нарів величезний. Скоро прийшов хірург Френкель. Він був євреєм. Поклав мене ниць на ліжку і задер ту ногу. Медсестра тримає руки, санітарка ноги. Вирівав мені половину ноги і приказував: «Оце-то нарів, оце-то нарів». Побула я ще трохи в лікарні, не встигла ще нога загоїтись і прийшла за мною подруга, моя сусідка. Я втекла з лікарні і пішла з нею додому.

Пам'ятаю, дуже тяжко голодували, не було, що їсти. А я постійно спала. В мене сили не було. Був в старшого брата, він 32-го року народження, якийсь бушлат. Літо, сонце пече, а я вдіну той бушлат і ходжу в ньому. Постійно в

ньому ходила. Була в нас в дворі черешня. Ще висунусь на ту черешню, вирву кілька черешень і все, і вже сплю. Поки злізу – вже падаю. Подушу ті черешні, ляжу на землі і сплю.

Прийшла одного разу сусідка, її звали Харитина, а я сплю. І крізь сон, пам'ятаю, вона каже: «Вже з неї нічого не буде, вже нічого не буде.» Ніби, я вже помру. Потім мама десь відійшла, а я лежу в буді і кажу: «Тітко, тітко, не відходьте від мене, бо я вже помираю, не відходьте.» Вона сіла біля мене і сидить, чекає поки мені стане ліпше.

Приносили мені їсти, але я їсти навіть не хотіла. А коли вечеряли чи обідали, то винесуть щось поїсти. Нас багато було, посідаємо всі навколо однієї миски і хто здоровіший швидко поїв, а я сяду, візьму ложку і вже сплю. Мене хтось штурхне, я прокидаюся і думаю: «Добре, що мене потривожили.»

Потім, поступово з'явилась картопля, ми стали жити трошки краще. В 7 років я вже пішла працювати тяжко до сусідки. Вона ходила жати в 6 годин ранку, тоді вручну жали. А на мені була корова і хлопчик, її син.

В неї піч була, а я підставляла стільчика, ставала на нього, потім накладала дрова, бо навіть не доставала до тієї печі, така мала була.

І корову хочу подоїти, а молоко аж по лікті тече. Не може її видоїти.

А коли сусідка приходила, я ще на город йшла. Старалася якось працювати, щоб вона мене нагодувала. Сусідка не казала мені робити, я сама працювала. В неї був великий город. Я там сапала чи підгортала. Роблю, аж спина болить, падаю на грудку. Дуже спина болить.

Дуже тяжко було, виживали як могли. Пішла я одного разу до сусідки, а вона різала картоплю. Зараз садять цілу, а тоді різали на маленькі шматки, щоб посадити. І я дві картошини вкрала. Думаю, зараз з'їм. Потім не може їсти, я ж вкрала цю картоплю. Тоді хочу назад занести, а вона зрозуміла чого я ходжу біля неї. Винесла мені чотири маленьких картоплини. Я тоді дуже була рада цією картоплею. Загалом дуже було тяжко.» [із спогадів А. Н. Рудюк. Додаток Б].

Згадує Рудюк Микола Артемович: «Коли почалась війна мені було 7 років. Трохи пам'ятаю як увійшли німці в село. Це була, приблизно, середина літа. Всі злякалися, дітей заховали в погребі. Ми, діти, сиділи в погребі, а в той час по центральній вулиці села вже йшли танки. Дуже сильно гуділи. І десь через півгодини – годину після того як по селу пройшли танки, нас випустили з погребів.

Після цього, пізно ввечері, темно вже було, приїхав на коні наш солдат. Він був поранений, просив зробити перев'язку. Жінки йому зробили перев'язку, він сів на коня і поїхав далі, в сторону Старокостянтинова.

Ввечері дітей позабирали додому і поклали спати. Ніч була спокійна. Вранці ми побачили, що німці розмістилися біля нашої хати, біля церкви. Вони поставили кулемети, навіть гармати. Готували собі їсти на польовій кухні. Ходили по хатах, забирали їжу: яйця, молоко.

Німці жили добре. Природа хороша, тепле літо. Ходили купатися на ставок. В нас був дуже хороший ставок в селі. Це була не війна. А відпочинок для них.

Якось діти гралися, стріляли з лука і я випадково вистрілив в німця. Стріла влучила в нього. Я дуже втікав від німця. Він мене не піймав, я заховався. І на цьому, правда, все закінчилося.

Але вони були не довго, тиждень – максимум два. Потім вони пішли за фронт, було тихо. Війна пішла далі на схід. А тут був наче спокій і неспокій. В селі залишилося декілька німців. Вони грабували людей, все забирали. Установилася нова влада з новими законами. Всі мусили платити великі податки. Люди, як і раніше, займалися колгоспним господарством. В кінці літа пішли жнива, почали косити пшеницю. Все косили, молотили. Чоловіки, хто залишився, косили косами. Але найбільше роботи робили жінки, вони вели господарство, і косили, і молотили, і жали. Сільське господарство не стояло на місці. Було багато буряків. Всі буряки забирали німці, переробляли їх на цукор. Нічого не діставалось нещасним колгоспникам. Жили тільки за рахунок власної присадибної ділянки.

Картопля, морква, буряк – все садили. Жили дуже бідно, голодуючи. Не було жодного одягу. Носили один одяг декілька років.

Так і жили до визволення України від фашистських загарбників. А коли вони відступали, я німців не бачив. В нас у селі їх не було. Коли звільнили нашу територію, почало потроху відроджуватися господарство, жити стало спокійніше. Пішла радянська влада. І тут, раптом, передають по радіо, що війна закінчилася, Німеччина капітулювала». [із спогадів М. А. Рудюка. Додаток Б].

«Незабаром прийшли двоє есесівців в чорних костюмах з краватками. ССівці вдарили мене чоботом по грудях. Матір вдарили прикладом. Бабуся благала, щоб мене відпустили, невдовзі вона втратила свідомість. Прибіг дідусь, після того як він поговорив з німцями, мене відпустили. До війни дідусь жив 7 років в Німеччині, тому добре знав німецьку. В мене з'явилась велика гуля на грудях. Мама та бабуся мастили її болотом, щоб не росла. Досі вона в мене залишилася» [із спогадів Н. П. Овчаренко. Додаток Б]

Згадує Добротворський Володимир Петрович: «Під час окупації німці залишили школи, а потім, може через місяць, закрили всі. Я залишився зі своїми батьками в місті. Багато людей евакуювались, їхали в Росію, подалі в глиб країни. А хто не хотів чи не міг, залишався тут. Всі залізничні дороги були завантажені, не могли всі поїхати, залишалися тут.

Німці зовсім чужі люди. Вони хазяйнували тут. Поставили наших старост, вони керували тут. І був один головний німець Граф. Він тут командував, їздив, слідкував за всім.

Колгоспи так і залишилися. Люди там працювали. Все зерно забирали, грузили по вагонах і на Німеччину.

Потім почали брати наших людей в Німеччину як остарбайтерів, щоб вони робили як раби. Так ми і жили. Солі немає, мила немає, нічого немає. Немає чим попрати, вмитися. Німці нічого не дають абсолютно. Почали варити самостійно мило. Десь свиня здохла, ми брали каустичну соду і варили самі мило.

Почали брати молодь в Німеччину. Знайомі до мене приходять, кажуть, щоб я йшов робити на залізничну станцію Старокостянтинів-1, тоді в Німеччину не заберуть. То я пішов робити на станцію, мені тоді 15 років було. Разом з батьком там робив. Заливав масло, витирав вагони, все, що скажуть робив. »

Із спогадів Бегеби Андрія Єлізаровича[Додаток В]:

«Німці забирали такі роки як я в Німеччину. Хто як міг тікав, ховався. Прийшли вночі шуцмани і німці з автоматами. Стріляють, кричать: «Піднімайся, піднімайся». І забирали в казарми під Григорівку або під Пашківці. Я звідти раз втік і звідти раз. А Івахов Іван з Веснянки, він був в Німеччині, писав: «Не їдь в Німеччину, бо робити заставляють, а їсти не дають». То не поїхав я в Німеччину раз, другий, третій. »

Андропова Марія Денисівна [Додаток Г] : «А шпигунів скільки було! В перші дні війни перевдягнулися в лікарів, фельдшерів, в військовому одязі. І говорили не чистою українською чи російською мовою. Ми думали, що то люди інших національностей. Виявляється, то були перевдягнуті німці. З нашими частинами відступали. Одного разу в наш госпіталь прийшли, старалися душити офіцерський склад. Заходили вночі, коли всі спали, душили і людина не крикне. А ми ще один одного не знали. Питаємо, хто ти такий. А він каже, що відстав від своєї частини, поки буде з нами. Потім почали викривати їх. Пізніше вийшов наказ, в якому було сказано не стригти солдат, для того, щоб вони не відрізнялись від офіцерів. Цей наказ вступив в силу і нікого вже не стригли. Коли наші потрапляли в полон, німці вже не знали чи це офіцер, чи солдат.

...Були в нас також діти, «сини полків». Вони носили листи та їжу в окопи солдатам....

В одному селі в полі була вісильниця. Коли ми зайшли в село. Питаємо: «Чого вісильниця в полі, а не в селі?». А люди кажуть, що в полі горох посіяний і щоб туди ніхто не йшов, поставили вісильницю, для того, щоб залякати людей...

...Вони в дітей брали кров для свої поранених. В основному кров брали в наших людей. Спалювали людей в концтаборах. Важко нам було, бо німець до війни захопив майже всю Європу. Він думав, що і нас пройде як Польщу чи Францію, без бою. Можна сказати, ми звільнили всю Європу і разом свою землю. »

Із спогадів Герасим'юка Леоніда Антоновича [Додаток Д]: «Був підпалений завод. Цукровий завод підпалили, щоб він не робив для німців. Він почав горіти з лабораторії. Приїхали пожежники і потушили його. Німці забрали старшого хіміка лабораторії, саме він підпалив завод. Він був також партизаном. Його забрали в концтабір.

Підпільники розгорнули набияку пропагандистську і диверсійну роботу. Ті, що влаштувались на роботу на підприємства, організовували диверсії, пошкоджували лінії зв'язку, інші добували зброю. Особливо активно діяли Ф.Балашов, В.Бабій, М.Свіргун, О.Феоктистов, М.Панчук, Р.Клявін та ін. Основною конспіративною квартирою було фотоательє (тепер магазин «Колосок»).

Р.Клявін – старий комуніст, добре володів німецькою мовою, залишений для організації підпільної роботи. В лютому 1942 р. його з дружиною заарештували і розстріляли.

Планувалося створити партизанський загін для боротьби з фашистами. Вже 15 листопада 1941 р. окупаційна газета «Нове життя» опублікувала звернення окружної управи, де визнавалась наявність такого підпілля: «Більшовицькі агенти намагаються нам шкодити. Вони пошкоджують засоби зв'язку, приховують зброю, займаються іншими підлими справами...»

По селищу і заводу пішли розмови: Клявіна немає, а підпілля діє. В місті постійно проводились арешти, катування, відправка на примусову працю до Німеччини. Молодь тікала, ховалась. »

Надзвичайно важкою була доля цих людей. Хтось із них просто згадує минуле, а дехто прагне забути.

Я прийшов за адресою вул. Садова 45. Мені відкрила літня жінка. Лагідне обличчя, вкрите рясною павутиною зморщок, під хустиною – сиве волосся. Натруджені за довге працювате життя руки. А ось в очах не страх, а запитання та недовіра.

Я представився і розповів мету свого приходу до неї.

Вона збентежилась, видно, що їй було неприємно ворушити спогади тих часів.

Жінка підтвердила, що вона Гладишкіна Надія Андріївна, 1922 року народження. Дійсно, 3 роки провела в Німеччині на примусових роботах. А саме, в місті Фелтоні, працювала на ракетному заводі.

-Як я жила? А хіба можна назвати легким життя жінки, на чию долю випало нелегке, невільницьке життя в Німеччині?

Розмова з цією жінкою не склалася і пройшла на порозі будинку. Я пішов додому, не хотів більше турбувати її вже немолоде серце і втомлену душу.

З цих спогадів можемо зробити висновок: кожен з цих людей по-різному розумів те, що відбувалося навколо них. З роками змінилося сприйняття того, що бачили. Їхні спогади – безцінне джерело знань, яке доповнює наше розуміння трагічної долі людини в роки Великої Вітчизняної війни.

ВИСНОВКИ

Друга світова війна стала великим випробуванням для Старокостянтинівщини. В часи Великої Вітчизняної війни український народ, незважаючи на пережиті великі страждання, завдані йому в період насильницької колективізації, голодомору і жахливих репресій 30-х років напередодні війни, виявив великий героїзм і стійкість у боротьбі з фашистськими поневолювачами. Це була битва не за сталінський тоталітарний режим, як стверджувала комуністична пропаганда, а за саме існування українців як нації.

Україна, зокрема Старокостянтинівщина, протягом майже всієї війни була ареною кривавих битв величезних армій, озброєних новітньою технікою того періоду. Її економічні і людські ресурси відіграли велику роль у розгромі гітлерівців. Близько 6,5 млн. українців знаходилось в діючій армії або в полках і дивізіях народного ополчення.

Фашистський окупаційний режим був спрямований на пограбування багатств України, нещадну експлуатацію, поневолення й масове знищення українського народу. В умовах нещадного терору патріоти України, незалежно від політичних переконань піднялися на антифашистську боротьбу в тилу ворога.

Відтинок часу, що відділяє нас від моменту закінчення війни, дає змогу ясніше побачити й усвідомити безсмертний подвиг українського народу в боротьбі з фашистськими загарбниками. Для нинішнього покоління історичні уроки минулої війни повинні стати повчальним досвідом, який допомагає краще осмислити сучасне і визначитись на майбутнє.

Надзвичайно важкою була доля людей- очевидців подій війни. Хтось із них просто згадує минуле, а дехто прагне забути. З їхніх спогадів можемо зробити висновок: кожен з цих людей по-різному розумів те, що відбувалося навколо них. З роками змінилося сприйняття того, що бачили. Їхні спогади – безцінне джерело знань, яке доповнює наше розуміння трагічної долі людини в роки Великої Вітчизняної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А. Гнатюк. Визволяли Старокостянтинів. // Життя Старокостянтинівщини. – 1994. – 12 березня.
2. Арсен Зінченко. Поділля. – Навчальний посібник з історії рідного краю для 5 – 9 класів. – Київ. – РВЦ «Проза». – 1998. – с. 208.
3. А. Коваленко. Свою молодість віддав за мир і волю. // Життя Старокостянтинівщини. – 2010. – 22 травня.
4. А. Станович. Віра. Надія. Любов. // Життя Старокостянтинівщини. - 1995. - 18 січня.

5. Болохівщина: осягнення історії; матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009 р. - / О. Журко. – Хмельницький; ПП Мельник А. А., 2009, - в 2-х частинах; 1ч. – 241с.
6. Болохівщина: осягнення історії; матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009 р. - / О. Журко. – Хмельницький; ПП Мельник А. А., 2009, - в 2-х частинах; 2ч. – 191с.
7. В. Богоазов. У березні 1944-го. // Світло Жовтня. – 1978. – 8 березня.
8. В. Мончак. Навічно в пам'яті. // Життя Старокостянтинівщини. – 2001. - 10 жовтня.
9. В. Мончак. Назавжди в пам'яті. // Життя Старокостянтинівщини. -1994. – 31 березня. – с. 4.
10. В. Мончак. Переможна весна 1944-го. // Життя Старокостянтинівщини. -1999. – с. 2.
11. В. Мончак. Рядовий перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1998. – 18 листопада.
12. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1992. – 25 січня.
13. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини.- 1992. – 29 січня.
14. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1992. – 1 лютого.
15. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1992. – 5 лютого..

16. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1992. – 12 лютого.
17. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1992. – 19 лютого.
18. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1992. – 26 лютого.
19. В. Мончак. Старокостянтинівський район у період Великої Вітчизняної війни. Ратний подвиг його жителів у здобутті Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. - 1992. – 29 лютого.
20. В. Мончак. Це було в 1941. // Життя Старокостянтинівщини. – 2001. – 9 травня.
21. В. Муляр. Національно-визвольний рух на теренах Старокостянтинівщини 1941-1954 рр. // Наше місто. – 2009. – 10 вересня.
22. В. Чепелюк. Було це у 1941-у під Острополем. // Життя Старокостянтинівщини. – 2006. – 15 липня.
23. Г. Раковський. Вони зробили все. // Життя Старокостянтинівщини. -1994. - 24 грудня.
24. Г. Шитов. Вклад розвідників. // Світло жовтня. – 1978. - 8 березня.
25. Дмитро Стахович Наконечний. Красносілка – Сахнівці: 3 літопису про минуле та часопису сьогодення сіл. Хмельницький: Поділля. - 2002. – 119 с.
26. Є. Лепьохін. Спогади свідка. // Наше місто. – 2010. - 15 липня.
27. Исаак Абрамович Вайншельбойм. Повести. Эссе. Рассказы и очерки: Шепетовская межрайонная типография, 2006, - 276 с.
28. І. Гарната. // Світло жовтня. – 1979. – 25 вересня.

29. І. Христич. 67 років після війни. // ПЕРША міська. – 2012. - № 18(20), 03 травня.
30. Книга Пам'яті України. Хмельницька область: Історико – меморіальне багатотомне видання в 10 т. Т. 7. Славутський, Старокостянтинівський р-ни. – Хмельницький: Поділля, 1996. – 768 стор.: іл.
31. Книга Скорботи України, Хмельницька область: Історико-меморіальне видання у 4 томах. Том 2. Хмельницький: Поділля, 2003 р. – 616 стор.
32. КОБУДЬ-КОСТЯНТИНІВ-СТАРОКОСТЯНТИНІВ: історія, археологія, культура, архітектура. Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – т.34. Редактор О. І. Журко. Старокостянтинів, 2006 – 308 с.
33. Л. Бурлак. Горджуся своїм дідусем. // Життя Старокостянтинівщини. – 2005. – 7 травня. – с. 8.
34. Л. Гусарчук. Пам'ятати заради майбутнього. // Наше місто. - 2010. - №18(326), 6 травня.
35. Л. Мусат. Доля не голубила його. // Життя Старокостянтинівщини. – 2005. – 24 грудня.
36. М. Асанов. Танки ідуть вперед. // Світло Жовтня. - 1984. - 24 березня.
37. М. Євтушок. В боях за Старокостянтинів. // Світло Жовтня. – 1978. – 9 лютого.
38. М. Євтушок. Згадують визволителі. // Світло Жовтня. - 1984. – 9 березня.
39. Микола Євтушок, Василь Мех. Історико-краєзнавчий нарис. Хмельницький. – Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі. – 1992. – с. 28.
40. Микола Манкевич. Старокостянтинівщина: історичний формуляр. Хмельницький: Поділля. – Старокостянтинів. - 2006. – 163 с.

41. Н. Загоруйко. Видатні особистості краю. // Наше місто. – 2012. - № 38, 20 вересня. – с. 2.
42. Н. Куницька. Віддали молоде життя на вівтар Перемоги. // Життя Старокостянтинівщини. – 2005. - 7 травня. – с. 8.
43. О. Кучерук. З когорти мужніх. // Життя Старокостянтинівщини. – 2005. - 7 травня. – с. 8.
44. О. Лахтадир. У ворожому тилу. // Життя Старокостянтинівщини. – 2007. – №9-10, 3 лютого. – с. 6.
45. Поділля у Великій Вітчизняній Війні (1941-1945 рр.): збірник документів і матеріалів. – Львів. – Видавництво «Каменярь». – 1969 р. – 414 с.
46. Р. Лісова. Війна у долі Старокостянтинівщини. // Життя Старокостянтинівщини. – 2006. – 4 березня.
47. С. Семенюк. Відгомін далеких тих часів. // Життя Старокостянтинівщини. – 2010. – 8 травня.
48. Старокостянтинів і край в просторі часу. – Хмельницький – Старокостянтинів - Самчики. – 1997. – с. 279.
49. Т. Мартиненко. Усе прожито за вісімдесят три роки. // Життя Старокостянтинівщини. – 2005. - 12 лютого. – с. 3.

Додаток А

№ 41

Оголошення про розстріл радянських громадян за патріотичну діяльність

11 лютого 1942 р.

Проскурів, 4 лютого 1942 р. Якилина Медведовська, народження 1911 року, проживала у Старокостянтиніві, за участь у переховуванні бандитів(партизанів) та вороже ставлення до німецької влади, визнана винною та присуджена до смертної кари – розстрілу.

Вирок виконаний 7 лютого 1942 р. о 14 годині.

Софія Аронівна Грушко народилася 25 грудня 1914 року в Дарниці при Києві, в даний час безквартирна, за підробку документів та в підозрі у шпигунстві, визнана винною та присуджена до смертної кари – розстрілу.

Вирок виконаний 7 лютого 1942 р. о 14 годині.

Голова Ганг

Члени: Мар та Мостиський

Перекладач Бекер

Письмоводитель Кальтенгойзер

Газ. «Нове життя» (м. Старокостянтинів), № 13, 7 березня 1942 р.

[с. 53]

Додаток Б

Спогади очевидців

1.1 Гороховська Катерина Михайлівна

Мене звати Гороховська Катерина Михайлівна. Я народилася 1 березня 1933 року. Коли почалась війна я жила в місті Старокостянтиніві (село Заслuch) по вулиці Перемога. Зараз проживаю в місті Старокостянтиніві за адресою вулиця Миру 1/44 квартира 7.

В липні 1941 року, коли наші бійці відступали, навезли в садок біля нашої хати багато різних снарядів. Солдати просили людей, щоб ті перенесли снаряди за залізничну колію, далі від хат. Носили всі, хто як міг. Хто в мішку, хто на плечах, хто тачкою. Коли підривали снаряди, людей помістили в хаті з великим підвалом. Та хата була через дорогу від нашої. В тому підвалі ми просиділи день чи два. Коли вийшли, побачили, що обірвало край нашої хати.

Наші відступили. Ми були під німецькою окупацією. Батька, діда та одного брата німці забрали на роботи в Німеччину. В нашій сім'ї було шестеро дітей. Всі бігали за мамою, не знали, що робити. Не було, що їсти і ми збирали по кагатах картоплю. Збирали замерзлу картоплю, терли її. До нас приходили люди з села. Коли ночували в нас, жарили блінчики з цією смердючою картоплею. Їли все, що бачили. Все було наше. Здирали клей з дерев. Їли яблучка, які валялися. Ходили збирати колоски, то німці ледь нас не повбивали. Одного разу старший брат поїхав набрати соломи, то німці так його набили, що ледь живий прийшов додому.

Потім, коли в старшого брата родилась дочка, я ходила до нього доглядати за дівчинкою. Якось, коли няньчила її, прийшов німець. Він забрав мене, щоб я їздила з ним возити цукор. В нього був кінь і я була погоничем.

Я плакала, боялася, але їздила цілий день. Ввечері, коли я пригнала цього коня додому, німець дав мені куль очок цукру.

Потім в нашому дворі стояла польова німецька кухня. Ми постійно бігали по дворі між ними. Інколи вони давали нам якусь кашу.

Одного разу вибігла я на вулицю з палкою і побачила, що на паркані сидить голуб. Почала бігти з тою палкою за голубом. Це був поштовий німецький голуб. Коли німець побачив це, зловив мене та відкинув так, що ледве встала.

В березні 1944-го року, коли звільняли місто, німці тікали в сусіднє село. Коли вони тікали, позабирали все: корову, свиней, курей. А я побігла за німцями по залізничній колії. Літак стріляє по німцях, а я біжу до них і падаю на землю. Мама побігла мене шукати, злякалась, не знає, де я поділась.

Під час бомбардування ми поховалися в підвал, німці прийшли ще туди. Вони шукали чоловіків. Але їх майже не було. Хто був в партизанах, кого в Німеччину забрали.

Коли повернулись додому, місто звільнили. Вдома нічого немає, все розкидано. Чекали батька з Німеччини. Він повернувся лише в 1946 році.

1.2 Рудюк Анна Ніканорівна

Мене звати Рудюк Анна Ніканорівна. Я народилась в травні 1939 року. Коли почалась війна я жила в селі Радківцях. Зараз проживаю в місті Старокостянтиніві за адресою вулиця Миру 1/29 квартира 2.

В березні 1944-го року, коли звільнювали район, почалося бомбардування. В нашій сім'ї було п'ятеро дітей. Ми всі злякались. Мене найстарша сестра, 1930-го року народження, схопила за руку і ми втекли в один великий підвал за ставком. Коли бігли один снаряд впав біля мене. Від удару я впала і сильно злякалась. Тітка Оля схопила мене за руку і ми побігли далі. Село невеличке. В підвалі зібралось усе село. Малі плакали, старі боялися.

Коли бомбардування припинилося, ми прийшли додому. Побачили, що хата стара розвалена. Холод, голод...

Тоді прийшли два військових. Один навіть взяв мене на руки. Вони забрали батька на війну. Потім нам прийшов тільки похоронний лист, що він загинув в Ужгороді. Там він і похований.

Ми почали розбирати залишки хати. Прийшли всі родичі та сусіди нам допомагати. Нас п'ятеро. Немає де подітися. Зробили буду. Там ми жили. Холодно було. Пам'ятаю, ляжу вночі, а буда відкрита, нічого не закривалося, прийшов якийсь собака і ліг мені на ноги. В мене ноги потерпли, боюсь поворухнутись. А собаки тоді також були голодні, кусалися. Встаю вранці, не виспалась, голодна, холодна. Кожен сам по собі виживав. Все забирали: яйця, курей. Навіть попіл ходили забирали. Виживали як могли. А нам взагалі дуже важко було, нас п'ятеро було.

Тоді, я пам'ятаю, як розвалили хату, я гуси пасла і коли бігла, то нахромилася ногою на цвяха. Він аж ледве на іншу сторону не виліз. На цвяху сильна іржа була. Мене тягнуть за ногу, рвуть і не можуть витягнути цвяха. Прийшов один дід, наш родич, схопив мене за ногу і вирвав того

цвяха. Залили мені ногу керосином і знову пішла пасти гусей. Потім почався в мене нарів. Я лежала в тій буді, голова крутиться, 40 градусів температура. Привезли фельдшера, поклали мене на підводу і повезли в Старокостянтинів. Від Радківець до Старокостянтинова їхати 7 км. Привезли мене в районну лікарню і залишили. Лікарям я не сказала, що в мене запалення на нозі. А в мене висока температура. Вони дають мені ліки, нічого не допомагає. Їсти нічого не хочу.

Одного разу принесли мені чай. А я ногу задерла і мию її чаєм. І тут заходить медсестра, питає, що я роблю. Підійшла до мене, подивилась на ногу і пішла. А там нарів величезний. Скоро прийшов хірург Френкель. Він був євреєм. Поклав мене ниць на ліжку і задер ту ногу. Медсестра тримає руки, санітарка ноги. Вирівав мені половину ноги і приказував: «Оце-то нарів, оце-то нарів». Побула я ще трохи в лікарні, не встигла ще нога загоїтись і прийшла за мною подруга, моя сусідка. Я втекла з лікарні і пішла з нею додому.

Пам'ятаю, дуже тяжко голодували, не було, що їсти. А я постійно спала. В мене сили не було. Був в старшого брата, він 32-го року народження, якийсь бушлат. Літо, сонце пече, а я вдіну той бушлат і ходжу в ньому. Постійно в ньому ходила. Була в нас в дворі черешня. Ще висунусь на ту черешню, вирву кілька черешень і все, і вже сплю. Поки злізу – вже падаю. Подушу ті черешні, ляжу на землі і сплю.

Прийшла одного разу сусідка, її звали Харитина, а я сплю. І крізь сон, пам'ятаю, вона каже: «Вже з неї нічого не буде, вже нічого не буде.» Ніби, я вже помру. Потім мама десь відійшла, а я лежу в буді і кажу: «Тітко, тітко, не відходьте від мене, бо я вже помираю, не відходьте.» Вона сіла біля мене і сидить, чекає поки мені стане ліпше.

Приносили мені їсти, але я їсти навіть не хотіла. А коли вечеряли чи обідали, то винесуть щось поїсти. Нас багато було, посідаємо всі навколо однієї миски і хто здоровіший швидко поїв, а я сяду, візьму ложку і вже сплю. Мене хтось штурхне, я прокидаюсь і думаю: «Добре, що мене потривожили.»

Потім, поступово з'явилась картопля, ми стали жити трошки краще. В 7 років я вже пішла працювати тяжко до сусідки. Вона ходила жати в 6 годин ранку, тоді вручну жали. А на мені була корова і хлопчик, її син. В неї піч була, а я підставляла стільчика, ставала на нього, потім накладала дрова, бо навіть не доставала до тієї печі, така мала була. І корову хочу подоїти, а молоко аж по лікті тече. Не може її видоїти.

А коли сусідка приходила, я ще на город йшла. Старалася якось працювати, щоб вона мене нагодувала. Сусідка не казала мені робити, я сама працювала. В неї був великий город. Я там сапала чи підгортала. Роблю, аж спина болить, падаю на грудку. Дуже спина болить.

Дуже тяжко було, виживали як могли. Пішла я одного разу до сусідки, а вона різала картоплю. Зараз садять цілу, а тоді різали на маленькі шматки, щоб посадити. І я дві карто шини вкрала. Думаю, зараз з'їм. Потім не може їсти, я ж вкрала цю картоплю. Тоді хочу назад занести, а вона зрозуміла чого

я ходжу біля неї. Винесла мені чотири маленьких картоплини. Я тоді дуже була рада цією картоплею. Загалом дуже було тяжко.

1.3 Рудюк Микола Артемович

Мене звати Рудюк Микола Артемович. Я народився в січні 1934 року. Коли почалась війна я жив в селі Нападівка. Зараз проживаю в місті Старокостянтиніві за адресою вулиця Миру 1/29 квартира 2.

Коли почалась війна мені було 9 років. Трохи пам'ятаю як увійшли німці в село. Це була, приблизно, середина літа. Всі злякалися, дітей заховали в погребі. Ми, діти, сиділи в погребі, а в той час по центральній вулиці села вже йшли танки. Дуже сильно гуділи. І десь через півгодини – годину після того як по селу пройшли танки, нас випустили з погребів.

Після цього, пізно ввечері, темно вже було, приїхав на коні наш солдат. Він був поранений, просив зробити перев'язку. Жінки йому зробили перев'язку, він сів на коня і поїхав далі, в сторону Старокостянтинова.

Ввечері дітей позабирали додому і поклали спати. Ніч була спокійна. Вранці ми побачили, що німці розмістилися біля нашої хати, біля церкви. Вони поставили кулемети, навіть гармати. Готували собі їсти на польовій кухні. Ходили по хатах, забирали їжу: яйця, молоко.

Німці жили добре. Природа хороша, тепле літо. Ходили купатися на ставок. В нас був дуже хороший ставок в селі. Це була не війна. А відпочинок для них.

Якось діти гралися, стріляли з лука і я випадково вистрілив в німця. Стріла влучила в нього. Я дуже втікав від німця. Він мене не піймав, я заховався. І на цьому, правда, все закінчилося.

Але вони були не довго, тиждень – максимум два. Потім вони пішли за фронтом, було тихо. Війна пішла далі на схід. А тут був наче спокій і неспокій. В селі залишилося декілька німців. Вони грабували людей, все забирали. Установилася нова влада з новими законами. Всі мусили платити великі податки. Люди, як і раніше, займалися колгоспним господарством. В кінці літа пішли жнива, почали косити пшеницю. Все косили, молотили. Чоловіки, хто залишився, косили косами. Але найбільше роботи робили жінки, вони вели господарство, і косили, і молотили, і жали. Сільське господарство не стояло на місці. Було багато буряків. Всі буряки забирали німці, переробляли їх на цукор. Нічого не діставалось нещасним колгоспникам. Жили тільки за рахунок власної присадибної ділянки. Картопля, морква, буряк – все садили. Жили дуже бідно, голодуючи. Не було жодного одягу. Носили один одяг декілька років.

Так і жили до визволення України від фашистських загарбників. А коли вони відступали, я німців не бачив. В нас у селі їх не було. Коли звільнили нашу територію, почало потроху відроджуватися господарство, жити стало спокійніше. Пішла радянська влада. І тут, раптом, передають по радіо, що війна закінчилася, Німеччина капітулювала.

1.4 Овчаренко Ніна Петрівна [Додаток А]

Мене звали Овчаренко Ніна Петрівна. Я народилась в 1938 році. Коли почалась війна я жила в місті Старокостянтиніві за адресою Кріпосний вал будинок 1. Зараз проживаю в місті Верхньодніпровськ.

В перший день війни мого батька призвали в армію. Його звали Демчук Петро Павлович, 1911-го року народження. В нашому місті до війни був великий кавалерійський полк, тому до війни 2 роки мій батько служив в кавалерії. Потім був в запасі.

В липні Старокостянтинів захопили німці. Декілька німців жили в нашій хаті. Один був дуже великий, приблизно 2 метра. Інший дуже любив жінок. Порозмальовував всі стіни оголеними жінками. Фарба сильно пов'їдалась в стіни. Після війни ми здирали малюнки сапою. Ще один дуже любив дітей. Обнімав нас, цілував. Бувало, що плакав і розповідав про своїх дітей. В нього було двоє чи троє дітей. Один німець до війни був електриком. Зробив нам в хаті проводку. Щоб увімкнути світло, потрібно було вкрутити лампочку. Ця проводка лишалася, поки не розвалили хату, до 1971 року. Інший приніс з костелу, який знаходиться неподалік, чотири стільці, бо німцям не було на чому сидіти. Часто бувало, що коли приходили посилки з продуктами, солдати давали нам різні цукерки, шоколадки.

В кінці 1941 року з фронту повернувся батько. Він розповідав, що коли їх мобілізували, в перший день війни, видали СГТ (самозарядна гвинтівка Токарева) і направили до Проскурова (Хмельницький). З боями мій батько зі своєю частиною відступав. В кінці літа він опинився під Києвом. Тут Петро Павлович захищає Київ. Він згадував, що Червона Армія не встигла підготуватися до оборони. Окопів не вирили, а німці вже почали наступ. Так як гвинтівка СГТ була поганою (часто ламалась, погано стріляла), мій батько поміняв її на гвинтівку Мосіна (ще її називали трьохлінійка) в пораненого солдата. Солдат не хотів її міняти, але зрештою погодився.

На них насувалась німецька кавалерія. Так як Петро Павлович служив в кавалерії, він знав як протидіяти їй. Батько казав, що цілився в голову коня, а влучав в груди наїзника. Так Червона Армія відбила атаку.

Потім під час відступу, його поранили в ліву руку. Куля пройшла навиліт через ліктьовий суглоб. Батько лежав на полі бою. Коли підійшли німці, спочатку хотіли заколотити його багнетом, але побачили, що він був молодим, вирішили не вбивати. Один німець розірвав гімнастерку і перев'язав йому руку. Показав, щоб він йшов до колони полонених. Так його забрали в полон. В концтаборі він познайомився з лікарем. Він лікував батька народними методами, бо не було жодних ліків. Петро Павлович казав, що їжі майже не було. А якщо й була, то погана.

Коли рука трохи загоїлась, він спробував втекти з концтабору. Це йому вдалось. Однієї ночі він проліз під огорожею. Так він врятувався. Йшов тільки ночами. І так дійшов додому аж з-під Києва. Батько прийшов в тій же гімнастерці. Вона була вся в засохлій, чорній крові. Батько виглядав погано. Був худий, зарослий та бородатий.

Хтось з сусідів розповів німцям, що наш батько повернувся з фронту. Батька переодягнули в цивільне і відправили до діда. Дідусь встиг заховати батька в себе вдома. Він жив на Заслучі. Радянських солдат і нашого тата ховав в погребі, який зверху закидав гноєм.

Незабаром прийшли двоє ССівців в чорних костюмах з краватками. ССівці вдарили мене чоботом по грудях. Матір вдарили прикладом. Бабуся благала, щоб мене відпустили, невдовзі вона втратила свідомість. Прибіг дідусь, після того як він поговорив з німцями, мене відпустили. До війни дідусь жив 7 років в Німеччині, тому добре знав німецьку. В мене з'явилась велика гуля на грудях. Мама та бабуся мастили її болотом, щоб не росла. Досі вона в мене залишилася.

Потім батько повернувся додому. Він ховався на печі, рідко виходив. Німці знали, що він вдома. Одного вечора вони пили шнапс, напій схожий на горілку. Пити вони не вміли. Пили потрохи. Зліз батько з печі і сказав, щоб йому налили. В руці він тримав стакан. Німці кричали: «Kaputt, kaputt» і сміялись. Зрештою налили і тато випив все одразу. Потім пішов спати назад на піч. Зранку німці подумали, що батько помер. Тому наказали наймолодшому подивитись чи батько живий. Молодий німець сказав, що тато спить.

Потім німці змусили батька працювати на німецькому колгоспі. Він не міг виконувати важку роботу тому, що рука не загоїлась. Петро Павлович був бригадиром на буряковому полі.

Одного дня прийшов мій дядько, брат мого батька. Його звали Григорій. Він був радянським розвідником. Григорій втік з гестапо, де його допитували. Його руки були схожі на суцільну рану. Закриваючи двері, німці підставляли руки Григорія. Ми його ховали в мішках з соломою. Дядько Григорій чомусь не любив мене. Одного разу я навіть показувала пальцем і казала, що дядько лежить в мішках. Але, на щастя, німці мене не зрозуміли.

В березні 1944-го року наші почали бомбити місто. На нашому подвір'ї німці викопали окоп, в який ми побігли. Мама і бабуся схопили менших дітей. Мене забули. Але мене схопив дядько Григорій ліктем, бо руки були перебиті. Після бомбардування Григорій зник. Напевно, він загинув.

Місто бомбили ще кілька днів, ми ховались в погребі. Одна бомба впала на наше подвір'я біля будинку. В будинку трохи обвалилась одна стіна та повибивало шибки. На місці, де впала бомба, утворилась воронка в діаметрі приблизно 2 – 3 метри. Потім ми її засипали землею.

Після бомбардування нас вигнали німці, зібрали всіх на вулиці. Під прикриттям жителів німці йшли до «Дружби». Дорога стала схожа на болото після березневої відлиги. Той, хто падав, вже не встав. До «Дружби» ми йшли зранку аж до самого вечора. Потім нас відпустили.

Старокостянтинів було звільнено 9 березня 1944 року. Після себе німці залишили на головній вулиці міста колону техніки з боєприпасами. Вона заважала продовжувати визволення міста. Потім діти гралися між тією технікою. Знаходили там солодоші, ліхтарики, боєприпаси. Це були небезпечні ігри.

В перші дні після визволення міста я чула розповідь, що коли визволителі переправлялись через річку Случ з району цукрового заводу, німецький кулеметник, зайнявши вигідну позицію в замку Острозького, вбив 88 наших солдат. Потім цього кулеметника вбили 45-ти мм гарматою.

Коли визволили Старокостянтинів, в березні 1944-го року, батько одразу пішов на фронт. Так він воював до кінця війни. Дійшов до Чехословаччини. Закінчив війну в Празі.

Батько розповідав, що коли вони звільняли Карпати, він захопив німецького майора з капітаном Григор'євим. Вночі вони пробрались за лінію фронту в штаб німців, де в туалеті був майор. Там вони його спіймали. Коли волокли німецького майора до нейтральної зони німці почали обстріл з кулеметів. Наші також почали стріляти. Тоді батько з капітаном почали кричати. Наші припинили обстріл, потім німці також. Під час обстрілу капітану Григор'єву перебило дві ноги. Тоді батько змусив німецького майора нести пораненого капітана.

Одного разу забрав батько пістолет Парабелум у вбитого німецького офіцера. Він носив той пістолет під фуфайкою, бо не дозволяли носити німецьку зброю, але всі носили її.

Якось зимою в Карпатах до частини мого батька в оточення потрапили старі німці, які їхали на чотирьох конях. Коні були великі і сильні. Вони везли їжу (галети, суп, шнапс). Раптом останній кінь зірвався в прірву. Добре, що коні не були прив'язані, бо впали б всі чотири.

Батько розповідав також, що його частина потрапила в німецьке оточення в Угорщині. Командир наказав йому розстріляти шістнадцять угорців. Батько не хотів їх розстрілювати, тому командир мало сам не застрелив батька через невиконання наказу. Петро Павлович мусив розстріляти угорців, але не розстріляв, бо старий угорець сказав батьку, що виведе всіх з оточення. Він знав російську мову. Угорець не збрехав і вивів всіх по якихось стежках з німецького оточення.

Також батько згадував, що був випадок, коли «катюші» помилково накрили свій батальйон. Всі загинули. Ця подія справила на батька сильне враження. Кожен солдат був наче як цілий, але жовтий.

Брат моєї матері, Горобець Павло Остапович, теж пішов на фронт після визволення міста. Він 1926-го року народження. За той час, коли він воював, отримав медаль «За відвагу», Орден Червоної Зірки, медаль «За перемогу над Німеччиною». Після війни служив в Львівській області, де й загинув в 1947 році, не відомо як.

Мій батько, Петро Павлович, також був нагороджений різними медалями, але ніколи не носив їх. Лише одного разу вдів їх на День Перемоги.

1.5 Добротворський Володимир Петрович

Мене звати Добротворський Володимир Петрович. Я народився 17-го жовтня 1927-го року. Народився в місті Старокостянтиніві. Під час війни і зараз проживаю в місті Старокостянтиніві за адресою Чайковського 20.

Під час окупації німці залишили школи, а потім, може через місяць, закрили всі. Я залишився зі своїми батьками в місті. Багато людей евакуювались, їхали в Росію, подалі в глиб країни. А хто не хотів чи не міг, залишався тут. Всі залізничні дороги були завантажені, не могли всі поїхати, залишалися тут.

Німці зовсім чужі люди. Вони хазяйнували тут. Поставили наших старост, вони керували тут. І був один головний німець Граф. Він тут командував, їздив, слідкував за всім.

Колгоспи так і залишилися. Люди там працювали. Все зерно забирали, грузили по вагонах і на Німеччину.

Потім почали брати наших людей в Німеччину як оstarбайтерів, щоб вони робили як раби. Так ми і жили. Солі немає, мила немає, нічого немає. Немає чим попрати, вмитися. Німці нічого не дають абсолютно. Почали варити самостійно мило. Десь свиня здохла, ми брали каустичну соду і варили самі мило.

Почали брати молодь в Німеччину. Знайомі до мене приходять, кажуть, щоб я йшов робити на залізничну станцію Старокостянтинів-1, тоді в Німеччину не заберуть. То я пішов робити на станцію, мені тоді 15 років було. Разом з батьком там робив. Заливав масло, витирив вагони, все, що скажуть робив.

Почали в Німеччину брати людей. Приходять німці до нас додому і кажуть збирайся. Женуть мене в казарми під Пашківці. Коли вже пригнали в ті казарми, мати побігла до мого керівника Фогеля на станції і сказали, що Вову забрали для відправки в Німеччину. Він прибігає в Пашківці, перебалакав з охоронцями і мене відпустили. А разом зі мною в казарми забрали також батька. Я попросив Фогеля, щоб він попросив ще за батька, але він відмовився, сказавши, що то не його підданий. Мене відпустили і я пішов робити. Коли вони назбирали трохи люду, почали грузити по вагонах на станції Старокостянтинів-1. Забивали вікна, які були зверху на вагонах. Змушували це робити нас. І відправляли людей на Німеччину. Я в вагон заходжу, бачу, батько є. Сказав до нього, щоб він сів ближче до дверей, а я його вночі випущу. Він зробив, так як я сказав. А йому мати в мішечок сухарів наготовила, то він з ними там і сидів. А вагони брудні, домашніх тварин перевозили, гній, бруд... Туди загнали людей і все. Я в цей час обійшов цей склад, подивився все, записав номер вагона, в якому був батько. Вночі прийшов, покликав батька, він відповів. Тоді я пішов подивитися чи нікого немає. Я обійшов поїзд, а в цей час часовий, німець з автоматом, пішов їсти в останній вагон. Я побіг до вагона, відкрутив проволоку і відкрив двері. Батько скочив з торбою, а ззаду як хлинули люди, збили мене з ніг. Повтікали всі, цілий вагон людей, хто куди. Вони місцеві, то знають куди тікати. А батько стоїть з торбою. Я йому кажу тікай, тільки додому не йди, бо облава може бути. Він послухав і пішов до сінопункту. Там скирти стояли, сіно заготовляли військовим частинам. Батько заліз в те сіно і сидить. А я приходжу додому і даю мамі торбу батькову. Вона каже, що їй не потрібна та торба, головне, щоб батько вдома був. Тоді я пішов наза д на станцію. Німець

вже поїв, побачив, що вагон відкритий. Вагон людей втік. Вони двері закрили, порожній вагон викинули на бік і з'єднали потяг. Головне, що порожнього вагона не було.

Приходжу я трохи пізніше додому, бачу, є вже батько вдома. Він на гору заліз і сидить там. Потім знову я пішов на станцію, дізнатися, що там. Минув якийсь час, поїхав потяг на Гречани, на Тернопіль, на Волочиськ – на Німеччину. Я приходжу додому і кажу батькові, що він вже може спокійно ходити.

А тих людей, котрих я випустив, я ще довго зустрічав, вони мені дякували, цілували мене. Казали: «Як ти відчайся випустити вагон людей».

Одного разу в концтаборі в військовополонених взявся тиф. Всіх тифозних німці зігнали в казарму. Я знаю, де була та казарма, там ще фундамент той є. Забили двері, запалили казарму і згоріли всі тифозні в тій казармі.

Раз женуть дуже багато людей, 200 чи 300. А ми сховалися з боку і дивимося. Женуть євреїв, матерів з дітьми. В конюшнях, де кавалерія була, роздягають їх. Полонені викопали велику канаву. Шикують вздовж канави. Німець йде і стріляє з автомата. Потім наступних покликали до розстрілу. І так вбив цілу яму людей. А якби наші були люди, то вони б вже кудись кинулися. Все одно забили б трохи, але більшість вижила б, бо ніців було може 4 – 5, а решта – шуцмани. Ось це я бачив на власні очі, як людей розстрілювали. Люди всі кричали, особливо діти. Може кого вбили одразу, а кого поранили. То цей німець, котрий стояв з нами, не зміг на це дивитися і ми пішли. Там було дуже багато людей вбито. Кожний рік приїжджали туди євреї. Просили мене, щоб я показав точне місце. Я їх водив. Вони там ставили пам'ятники, паркани.

Німці пхалися сюди на чорнозем, тут землі хороші. Вони вагонами вивозили нашу землю.

Одного разу зловили чоловіка, який вкрав шланги. Він стояв і продавав на ринку ті 5 чи 6 шлангів. Німці про це дізналися, зловили його, побили добре і повішали в місті біля Нового універмагу. Він висів на шибениці 3 чи 4 дні. Написали, що він бандит. Ніхто нам хорошого не зробить, для нашого народу, тільки хочуть експлуатувати як рабів.

Все затихло. Працювали далі як і раніше. І вже пройшло трохи часу. Ходжу перевіряю вагони, чую хтось стукає в вагоні. Кажуть люди, що з Славути, їдуть вже тиждень. Не дають їм нічого їсти і пити. А з кожним поїздом є охорона, то я пішов роздивився, точно є охорона, тоді назад прийшов до них і відкрутив того вагона. Я ще пацан тоді був, 15 років було. Вони як хлинуть всі на мене і питають, куди бігти. Я тоді кажу, щоб перебігали через полігон і бігли на Воронківці, Лагодинці, Кузьмин, там люди прикриють. Кажу, щоб в місто не бігли, бо половлять. А один зі мною став і ще балакає. І тут німець з автоматом з-під вагона вискочив і зловив мене за барки. А я стояв з карбідним ліхтарем. І він мене веде вперед. А на шостому шляху ешелон грузиться: власовці, німці. Вони вже відступали. Добре тримає мене за виворот, а тут бачу попустив і я вирвався від нього.

Пацан такий і вирвався від німця. Я під вагон. Поки він також переліз, я під другий вагон. Він вистрілив з автомата вгору, а побіг між люди. Пішов до перевалки. Там приймали коренеплоди. Я прибігаю, а в мене там старий знайомий був з Закузьминської, він без руки був. Я прибіг, задихався, розповів йому, що я зробив. Тоді він сховав мене в свою землянку, там піч стоїть, каже, щоб я сидів і грівся. А він пішов, дізнатися, що там відбувається. Потім приходять, каже, щоб я в землянці не сидів, бо вони вже поряд. Тоді ще раз пішов, а я його чекаю. Там вже Фогеля визвали, гвалт. Вагон людей випустили. Тоді прийшов ще Ниник Сергій, наглядачем вагонів був, а я вже між бочками ховався. Тоді вже він каже, щоб я не йшов, бо вб'ють, їм вбити людину нічого не коштує. То я пішов з перевалки, бо ще й би йому дісталось. Тоді я пішов на сінопункт, Посидів трохи в сіні і пішов додому. Коли розповів батькам, що зробив, вони на мене накричали, казали, що я був на стеблинку від смерті. Тоді я виліз на гору і там сидів. Потім зліз поїсти і вже далі в хаті сиджу. І тут прибігає Фогель, питає в мами, де я. Вона каже, що я в хаті. Він заходить в хату і каже, щоб я збирався в Німеччину. Тоді він мене веде на станцію. Завів мене в вагон. А вагоні ще дві дівчини, які прали німцям і один чоловік з Закузьминської. Може години 2 – 3 постояли і дали потяг зі станції Старокостянтинів-2. Там було депо, де зараз ЗБШ. А я балакаю з ними, кажу, куди ж ми поїдемо. А з нами в вагоні їхали ще два німця-залізничники. А я якийсь відчайний був страшно. Кажу до них, щоб тікали. А ми їдемо в сторону Красилова, може 15 км проїхали. А там горбок, я вже знав. І тут я відкрив двері, і пригнув вниз, лежу на боку, чую поїхав поїзд. В Красиліві не став, далі поїхав. А ці люди, що зі мною були не захотіли пригати зі мною, так вони потрапили аж в Німеччину.

Я тоді вже повертаюся додому. А болото було страшне і я вирішив йти по шляху. Пройшов може 5 км, бачу, їдуть на конях три жандарми. Це була польова жандармерія. Я хотів втекти в сторону, але вони мене побачили і кличуть мене до себе. Питають мене, куди я йду, а я вже трохи навчився по-німецьки говорити і кажу, що я залізничник. Тоді подивилися на мене і відпустили. Йду я далі, коли був в Воронківцях, повернув в сторону і пішов на пряму полігоном. Приходжу додому, а мати каже, що я як з того світу повернувся. Розказав батькам що як було. Вони злякались, але я їх заспокоїв, сказавши, що німці більше не прийдуть, бо наші війська вже не підході. Видно стрільбу. Наші танки стріляють вже, тигрів б'ють. В нас на городі два тигра стоїть.

Пішов одразу робити на станцію. Був слюсарем. Їсти трохи давали, хліб давали ячмінний, поганий хліб був. Але чуємо вже наші літати летять, стріляють кулеметами, а німці відступають. Пролетіли і ще розвертаються. Тоді пішов я додому, розповідаю батькові, що робиться. Як бачимо, три військових вже йдуть, а то розвідка наша. А склади вибухають, там німці свої снаряди підірвали. Осколки аж до нашої хати долітають. Вони нас запитали, що там рветься, а батько каже, що то зернові склади рвуться. Вони перейшли дорогу і пішли далі... А батько думав, що німці ще будуть кілька днів

відступати. Але вже всі німці пройшли стороною. Останній йшли через місто. В німців також були такі, що ховалися і залишалися тут.

Після війни я пішов робити на залізничну дорогу, вагонним майстром. Потім зчіплював вагони. Так я проробив 50 років на залізничній дорозі. Можна сказати, що під час війни я був партизаном-одинаком.

1.6 Бегеба Андрій Єлізарович [Додаток Б]

Мене звати Бегеба Андрій Єлізарович. Я народився в 1924 році. Народився в селі Веснянка. Під час війни жив Старокостянтиніві. Зараз живу в Старокостянтиніві за адресою Кріпосний вал.

Німці забирали такі роки як я в Німеччину. Хто як міг тікав, ховався. Прийшли вночі шуцмани і німці з автоматами. Стріляють, кричать: «Піднімайся, піднімайся». І забирали в казарми під Григорівку або під Пашківці. Я звідти раз втік і звідти раз. А Івахов Іван з Веснянки, він був в Німеччині, писав: «Не їдь в Німеччину, бо робити заставляють, а їсти не дають». То не поїхав я в Німеччину раз, другий, третій. А четвертий раз в Веснянці був Співак Петро. До війни він служив на кордоні, прикордонником був, а потім прийшов додому. Відправляв таку молодь як я, тоді я ще молодий був, в Німеччину. Коли мене забирали, мама завжди пекла якісь сухарики, щоб погризти. Останній раз забирали мене з-під Пашківцець. Прийшли поліцаї з собаками. Женуть дівчат, хлопців на станцію Старокостянтинів – 1. На станції стояли вагони. І в ті вагони людей заганяли, проволокою закручували... А як гнали нас до станції, то люди по боках стояли, а я торбу не взяв, покинув її в казармі. Женуть нас до вагонів, а я до жінки притулився, став збоку і вони пройшли. Так я останній раз не поїхав в Німеччину. Так там і не був, врятувався.

Ще молоді хлопці, якась робота була, якісь коні, то ще можна було щось робити. А старших сходу приходили і забирали: «Завтра в Німеччину. Повістка, завтра в Німеччину». А в Німеччину хто хоче їхати? Ніхто. Хто не поїхав, то ще до цих пір живий, а хто поїхав, то вже давно повмирали. Що їм там робили? Які щеплення? Що хотіли, то і робили. То ці хлопці, котрі були в Німеччині, вже давно повмирали. Їх 4 роки голодом морили, брукву давали. А що та бруква? Сюдою з'їв, тудою вилетіло. Свиснуло і все, понос постійно.

Під час окупації хто як міг. Сіяли, крали зерно, молотили. Напалимо піч дровами, мати напече з цього тіста підпалків. Це такий хліб був. Називався тоді підпалок. Так і їли, і жили.

В мене отут шрам є, на голові. Заставили нас везти в госпіталь картоплю. А я найменший. Чотири підводи йдуть попереду, а я сиджу на возі і їду. І ззаду, на заднику вилетіла дошка і картопля сиплеться. А тут біля госпіталю було все загороджено. Тут німці були, тримали наших полонених. Везли вони сюди кухню, чоловік 50 везло. А в мене вилетіла ця дошка з задника і картопля вилітає. А тоді асфальту не було, ґрунтова дорога була. Картопля падає і полонені як накинулись на цю сиру картоплю, почали її їсти. Я пробував, пробував сирого буряка, можна їсти, але сирій картоплі не можна їсти. Наскільки вона прикра в роті, що не можна її в рот взяти. А я не

дивлюся, що там ззаду робиться. І німець мене канчуком вдарив по голові. Розбив голову. Я опритомнів, напевно свідомість втратив, бачу вся сорочка в крові, я мацнув – кров. А той, що попереду їхав, каже: «Що ти шмаркатий не дивишся? В тебе вся картопля висипалась з задника». А я відповів: «Як висипалась, то висипалась. Я що її збирати буду?». Як полонені наші, наші солдати їли цю сиру картоплю, оце я бачив. Наші бідні полонені. Їм потрібно було занести кусочок хліба чи спекти картоплі. Хлопців 5 – 6 зібралось, напечемо картоплі і підемо. Так ще там в охороні чурбаки стояли, не німці, а чурбаки: «Не підходи, будем стрелять, не ходи. Стрелять будем». Все Жовтневе містечко було загороджене. В 4 ряди проволока і на воротах чурбаки стояли. Але ж ти приніс, хочеш кинути, бачиш, що він там стоїть за парканом і просить кусочок хліба. То торбочку мотузкою зав'язав і кинув туди за паркан. Бідні полонені з голоду помирали.

В нас хороші були солдати. В кожного солдата є сухарі в речовому мішку. Сухарі давали на декілька днів. Як брали в полон німців давали їм сухарики, давали закурити. В нас ще нормальний народ, а вони падлюки. Німці голодом морили. Погано було...

На території льотної частини, напроти військкомату, є садок. В цьому садку була казарма. Полонені захворіли на тиф і всіх хворих зігнали в ту казарму. Облили її бензином і згоріла та казарма з нашими солдатами. Ніхто звідти не вийшов. Ще після війни там були руїни.

Коли звільнили місто в березні 1944-го року, до нас прийшла повістка в армію. На другий день йдемо в військкомат. Тоді був польовий військкомат, не дивилися, чи ти хворий, чи горбатий, всіх брали. На другий день пошикували, по місту поводили, дали гвинтівку, карабін. А під Пашківцями був тир, туди ми ходили стріляти. Ходив я туди тиждень, навчився стріляти. Сформували тут частину, по машинах і в Шепетівку. В Шепетівці погрузили по вагонах, і на Білорусію, з Білорусії на Ленінград. І так я опинився під Ленінградом. Попав в артилерію, в 28-му дивізію, в 165-ту бригаду, зв'язківцем-телефоністом. Командир загону був Комаров, з Києва. Казав:

- Андрій, бігати можеш?
- Можу. Я ж селюк. Я ж з села. Я вмю товариш старший лейтенант.
- Будеш зв'язківцем.

Я бігав і зв'язок тягнув. Артилерія стріляє, зв'язок розбило. Один зв'язківець з командиром на передовій, а другий на батареї. Він бере кабель з батареї і біжить, а я з передової і з'єднуємо. Він повернувся на батарею, а я на передову. На день могло так бути кільканадцять разів. Це називається солдат під вогнем.

Я не боявся, що мене поранять. Я боявся потрапити в полон. Колись тягну зв'язок через ліс, а там не один мій зв'язок, а зв'язків 10 – 20. Як снаряд розірветься чи міна, чахне, глушить. І я думаю, що то напрямок до передової. Пробігаю ліс, бачу німці окопують пушки, ледве в лапи не попав. Як звідти рвонув, то думав, що серце лопне так тікав. Як вже назад біг, зустрів свого напарника і з'єднали зв'язок. І так був до кінця війни. Героєм не був, а воював по-справжньому.

Дійшов аж до Кенігсберга (Калінінград). Де не могли прорвати фронт, туди йшла наша частина. Там працювала артилерія, Катюши, Андрюши. Дадуть вогонь по німцях, тоді пішла піхота.

Концентрат нам давали. Вошей в нас не було, бо як тільки прийде санінструктор вночі чи на світанку в траншею і каже: «Зняти сорочки». Сніжок падає, а ти зняв сорочку. Він подивився, чи немає вошей. Як тільки є воші, то відправляли до командира. Там була палатка. В палатці бочка 200-т чи 300-т літрова, внизу дошки. Ти прийшов, роздягнувся, помився в тій воді. Переодягнувся і вийшов з іншого боку. А на виході дають нову, чисту білизну. Давали теплу байкову, і просту. Давали черевики і обмотки, щоб не давали. Тоді офіцери ходили в кирзових чоботах. Обмотку намотав аж до коліна, сніг туди не попаде. А офіцери в чоботах понабирають снігу, понамочують ноги. До кінця війни я був в черевиках і обмотках. Дуже було тепло і добре.

Я був в черевиках і обмотках, намочив ноги, бо тягнув зв'язок через річечку. Розвідники і командир перейшли по містку, а мені треба по прямій, бо не вистачить катушки. Намочив ноги десь по коліна, може трохи більше. І німця наші солдати в полон взяли, ведуть повз мене. Я здер з нього ранця, в них були ранці на плечах, телячою шкірою підшиті. Взяв звідти білизну. Я не подумав, що в нього воші. Свої обмотки викинув, а ці намотав. Як пройшла може година, чешеться нога. Прибіг в траншею і кажу, що нога пече в мене. А хлопці різні були, і росіяни, і білоруси, і українці. Росіяни кажуть: «Снимай, посмотрим, что у тебя печёт». Як вони зняли, а то воші. Добре, що обмотку ти до коліна намотав, то мусіли ту білизну обрізати до колін. З тих пір, до кінця війни я нічого в руки не брав. Навіть годинник давали, я не брав. Вони вошиві були, а в нас вошей не було. В нас була прожарка. Відтягнули частину на днів 5 – 6, прийшло поповнення, пройшло прожарку. Одягнули їх і тоді знову пішли в наступ.

Я свій автомат ППШ, з круглим диском, 72 патрони, віддав старшині, а взяв німецький Шмайссер з відкидною ручкою. Ручка відкидалася в плече.

Субота була чи неділя, сонечко пригріло. Це вже було після Нового року з 44-го на 45-ий рік. Пішли німці в наступ. Вони були на одному горбку, а ми на другому. Пішли вони через долину. Випили добре німці, може батальйон. Ідуть, розкинулись і кричать: «Russisch Scheiße kaput». А командир каже: «Не стріляти, не стріляти». Вже руки, ноги трясуться, вже треба стрільнути. Видно вже, морди їх видно. Вони стріляють, а ми в траншеї попрігинались і пуля проскакує. Як підпустили ближче, як стали по них стріляти. Що в кого було. Карабін, автомат. Що було. Хто хотів по голові, хто хотів по ногах, хто по чому. Я попробував з німецького автомата, як вони будуть падати від своєї зброї. Як з цього Шмайссера різнув по ногах, передні бігли – попадали, як снопи попадали. Отже, я своєї мети досяг. Як ваша зброя, то хай вона вас б'є. Їх було набито як снопів. Ми вже їх не зачіпали і вони до ранку забрали всі убитих, стягнули всіх на свою ділянку. Я не знаю, куди їх дівали. І так я до кінця війни був. Вже таких сутичок не було.

В нас були літаки, на яких дівчата літали, «кукурузники». На них німці казали «відьми». Низько опускаються над самою траншеєю і викидають німцям на голову бомби. Бомба впала як та жаба і стоїть. Ледве зачепив і вона вибухає. В нас хороші були дівчата, медсестри були хороші.

І бачив один раз, коли тягнув зв'язок, збили нашого винищувача. Винищувач падає, а земля була замерзла, розбивається, пілот вилітає на метрів 50, викинуло його. На ньому лопає куртка, комбінезон і лопають кишки. Ось такий страшний випадок був. Після цього руки і ноги трясуться. Але помаленьку вижив. В бій я не рвався.

І так я дійшов до Кенігсберга, але в самому місті я не був. Ми вночі підійшли на відстань 10-ти км до міста, мали йти в наступ на наступний день, але не пішли, нас розвернули. Там було курляндське угруповання, туди тікали шуцмани, поліцаї з Росії, України. Вся ця зараза тікала туди, в ліса, в болота. Вони думали, що німці їх заберуть до себе в Німеччину, а німців вже душили в Берліні. Наші кораблі зайшли туди в Прибалтику і обрізали все. Ми там ще до 15-го травня 1945-го року воювали. Спочатку це був 1-ий Ленінградський фронт, а потім 1-ий Прибалтійський. Командуючий був маршал Баграмян. І так я довоював до кінця війни. Я отримав 18 медалей.

Після війни кожній частині давали місце, не могли всіх розігнати. Наша частина так і залишилася. Ми були біля Ленінграда. За Фінляндським вокзалом є Токсово і Калголово. Там стояла наша 165-та бригада. Там я дослужив. Закінчив школу. Був командиром відділення, старшиною, а потім за самоволку здерли з мене все. Дівчата були в Ленінграді. І ми пішли до дівчат на параді. На День Перемоги і на Жовтневі свята ми були в Ленінграді. Там є площа, ми туди виїжджали на парад. А трохи знав місто, але я не хотів там залишатися, не тянуло мене туди. Дівчина була хороша, але я не залишився в Ленінграді. Хоч командир казав: «Бегеба куди ти їдеш? Залишайся, ти старшина». Поїхав я і приїхав сюди на Україну. Дали мені тут роботу, женився і до цих пір тут живу.

1.7 Андропова Марія Денисівна [Додаток В]

Мене звати Андропова Марія Денисівна. Я народилась 22-го червня 1922 року. Народилась в селі Гребенинка. Зараз живу в місті Старокостянтиніві.

До війни я працювала в місті Славуті медсестрою. Всі медичні працівники були на військовому обліку. В нас всіх, лікарів, були військові білети з пунктом, що коли почнеться війна, з'явитися на другий день війни, що я і зробила. Пішла в військкомат, там нас роз приділили. Кого по військових частинах, кого по госпіталях. В перший рік війни мене роз приділили в лікарню і 23 червня 1941 року я вже була в рай лікарні міста Шепетівки. Перші дні війни я провела там. В неділю розпочалася війна, а в середу ми вже приймали поранених. Потім ми організували госпіталь в казармах. Там ми приймали поранених. Був дуже великий хаос, велика паніка, великий відступ. Ми не були готові до війни. Солдати, котрі поступали в госпіталь, розказували, що снарядів не було, танки були розібрані, солдати не мали чим стріляти. Нічого не було.

Потім почався великий відступ. Звернули госпіталь, погрузили по машинах, зібрали всіх поранених і поїхали до Києва. В Києві ми чекали всіх поранених. Далі ми відступали з військовими частинами.

А шпигунів скільки було! В перші дні війни перевдягнулися в лікарів, фельдшерів, в військовому одязі. І говорили не чистою українською чи російською мовою. Ми думали, що то люди інших національностей. Виявляється, то були перевдягнуті німці. З нашими частинами відступали. Одного разу в наш госпіталь прийшли, старалися душили офіцерський склад. Заходили вночі, коли всі спали, душили і людина не крикне. А ми ще один одного не знали. Питаємо, хто ти такий. А він каже, що відстав від своєї частини, поки буде з нами. Потім почали викривати їх. Пізніше вийшов наказ, в якому було сказано не стригти солдат, для того, щоб вони не відрізнялись від офіцерів. Цей наказ вступив в силу і нікого вже не стригли. Коли наші потрапляли в полон, німці вже не знали чи це офіцер, чи солдат.

В Курській області наш госпіталь розбомбили. Часто під час операцій на пораненого зі стелі сипалася шпигатурка. Тих, хто залишився живим, відправили у різні частини. Тоді я потрапила в 25-ий танковий корпус, де була санінструктором батальйону(наша частина вела бої за Вороніж і Павлоград). Так я пройшла до станції Синельникове Дніпропетровської області, тут мене і поранило. Після повернення з лікування я була в 317-му стрілецькому полку 1-ої Української армії 1-го Українського фронту під командуванням маршала Гречко. Тут я завершила війну.

Ми постійно йшли з боями. Визволяли місто Старокостянтинів. Батальйон, в якому я працювала, окопався на території теперішньої школи № 6. Звідти була велика кладка через річку до замку князя Острозького. Ми думали, що всі перейдемо тією кладкою в центр міста. Але не вдалося... Було дуже багато вбитих і поранених. До нас прислали поповнення з Вінницької, Житомирської, Хмельницької областей. Ми отримали поповнення і рушили далі. Тоді ми відступили назад і йшли в напрямку до станції Старокостянтинів-2. 4 дні в нас були бої за наше місто. Полягло дуже багато тут людей. При звільненні нашого міста брали участь всі: танкісти, артилеристи, піхотинці. Наша частина йшла через такі села як Демківці, Полонне, а інші через Пашківці, Антоніни, Красилів, Чернятин. Тут старалися зробити велике кільце. Тоді німці почали відступати. Дуже багато залишили техніки. Ця техніка заважала нам про двигатися вперед. Від Шепетівки до Старокостянтинова вся дорога була забита цією технікою. Вони як могли, так тікали: і пішки, і на машинах. Вони знали, що тут буде велике кільце.

В полковій церкві німці тримали полонених. Святе місце, а вони там полонених тримали. Німці дуже жорстокі були.

Потім в нас були бої в Карпатах. В Карпатах було важко. Наприклад, там були «44 коліна». Там можна було пересуватися тільки на підводах. В нас був окремих кулеметний батальйон. І кулемети потрібно було солдатам на плечах нести. Навіть інколи коні не могли тягнути підводи. Ми всі йшли ззаду і допомагали. Коли ми на верх піднялися, побачили, що там сильний

вітер, снігу по пояс. Тоді ми почали спускатися вниз. Коли ми спускалися вниз, то ми вже гальмували колеса. Вгору ми пхали і підставляли щось, для того, щоб підвода назад не поїхала. Важко було.

Потім ми вступили на територію Чехословаччини. Йшли постійно з боями. Визволяли багато міст і сіл. Закінчили війну на території Чехословаччини. Ту радість неможливо передати словами. Ми плакали, сміялися, стріляли, танцювали. Чехи пригощали солдат пивом, а жінкам дарували квіти та шоколад.

Там я зустріла партизанський загін імені Михайлова. Михайлов був лікарем, з кори я працювала до війни. Він потрапив під німецьку окупацію і працював в лікарні міста Славути. Там були два великих концтабори: жіночий та чоловічий. То він намагався з цих таборів доставляти в лікарню поранених, надавати їм допомогу. Хто вмирав, то їх відправляли назад в концтабір, а здорових в партизанський загін. Коли про це дізналися німці, то його стратили в в'язниці міста Шепетівки. Цьому партизанському загону був даний наказ про повернення додому. Вони послали розвідку, розвідку німці перебили і вони з боями проривались через німецьку оборону до нас.

В розпорядженні нашого полка, батальйону було дуже багато поранених партизан, яким я надавала допомогу. Але я не знала з якого вони загону. Як я питаю, мені потрібно було написати карточку. Вони кажуть, що вони партизанський загін імені Михайлова.

Це все було дуже важко, особливо взимку. Ми замерзали в окопах. Коли сніг мокрий йшов, на нас шинеля мокрі. Важко було, коли ми в обороні в окопах сиділи. Важко було пораненого винести з поля бою. Найважливіше було якнайшвидше надати медичну допомогу, і не має значення де. Якщо поранило в руку, чи в ногу, то було легше доставити в тил. Тил був за 5 – 10 км. До нас постійно під'їзжали машини, привозили боєприпаси. Якщо ми йшли в бій, то нам давали сухий пайок. Давали кусочок ковбаси, грудочку цукру, кусочок хліба. Якщо була зима, то ми розмочували цукор в снігу, а якщо літо, то десь воду шукали. А коли стояли в обороні, то нам приносили воду в термосах.

Були в нас також діти, «сини полків». Вони носили листи та їжу в окопи солдатам.

В нас всіх була зброя. Наприклад в мене був тільки пістолет для самооборони. В всіх були автомати останнім часом, після того як почали наступати від Москви. Старалися давати менше гвинтівок, бо з ними було не зручно.

Щодо харчування, то особливо слідкували за цим, коли ми в обороні стояли. Я знімала пробу в батальйоні. Півгодини чекала, якщо зі мною все гаразд, то я тоді дозволяю годувати солдатів.

В мене був великий ящик ПФ (польовий фельдшер). Там лежали вата, спирт, нашатирний спирт, матеріали для перев'язки та щось знеболююче. Тоді уколів не було. Одноразових шприців не було. На передовій, в окопах я не могла зробити укол.

Легше було, якщо солдат поранений в руку чи в ногу. Але все одно важко було, бо шин не вистачало. В мене було 2 – 3 шини. Коли я їх використовувала, мені ще були вони потрібні. Тоді я брала автомат чи гвинтівку, ломаки якісь шукала. Так прив'язую до руки чи до ноги і відправляю. А матеріалу для перев'язки було багато. Були спеціальні великі пакети. Якщо солдат поранений в грудну клітку чи в живіт, то я накладала ці пакети. Важко було. Один солдат плакав, другий кричав, третій зціпив зуби і мовчав, четвертий каже: «Мамо, нащо ти мене на світ народила?»

Була польова кухня. Хліб привозили, по кусочку, але хліб давали. Але це все останнім часом. Коли йшли в бій, то давали консерви на 2 – 3 людей. Були також американські консерви. Але це вже було в кінці 1943-го – в 1944-му році.

В одному селі в полі була вісильниця. Коли ми зайшли в село. Питаємо: «Чого місильниця в полі, а не в селі?». А люди кажуть, що в полі горох посіяний і щоб туди ніхто не йшов, поставили вісильницю, для того, щоб залякати людей.

Німець в хаті, дитина кричить. Він може цю дитину або вбити, або налякати. Одна жінка каже, що в стелю вистрілив, не вбив дитину. Та дитина ще більше стала кричати.

Тільки звільнили село, там була велика, хороша хата. Я думаю, що буду зараз туди поранених вести. Як захожу в ту хату, а там тхне. Питаю, чи є хтось в хаті. Мати з дочкою на печі сидять і кажуть: «Обережно, тут тільки що німець сидів, в туалет ходив, потім світив ліхтариком і воші з штанів доставав».

Вони в дітей брали кров для свої поранених. В основному кров брали в наших людей. Спалювали людей в концтаборах.

Важко нам було, бо німець до війни захопив майже всю Європу. Він думав, що і нас пройде як Польщу чи Францію, без бою. Можна сказати, ми звільнили всю Європу і разом свою землю.

Травили криниці. Ми приходили в село. Йдемо до криниці, бо треба води. Ми були в Польщі. Якщо поляк пив воду, то ми її брали. Не п'є, то писали, що колодязь отруєний. Особливо нам, лікарям, потрібно було за цим слідкувати, щоб не брали воду з отруєної криниці, бо люди потруються.

Ще один випадок був. Стоїмо, я, командир батальйону і замполіт. Командир батальйону питається в мене, скільки я відправила вбитих і поранених. Я кажу, що вбитих не знаю скільки, а поранених скільки-то. А він стоїть до одного дому спиною і йому з того дому в потилицю куля. Він впав. Вийшов з бою, перед кінцем війни і його вбили. Ми думали, що то німці, насправді це були перевдягнуті бійці УПА.

Люди там погано жили. На все село був один комин. Потрібно було великі податки платити за комин. Як зайшла в середину, бачу, в кутку піч стоїть, лежанка. На лежанці мати лежить, спухла, серце болить, біля неї діти. А по середині будинку в стелі отвір і як в комині сажка. Так там люди жили.

Після війни я працювала старшою медсестрою в дитячій поліклініці районної лікарні. Все життя тут пропрацювала. Нагороджена 16 медалями та 2 орденами.

1.6 Герасим'юк Леонід Антонович [Додаток Г]

Мене звали Герасим'юк Леонід Антонович. Я народився в 1924 році на цукровому заводі. Під час війни жив в районі цукрового заводу, де і зараз проживаю.

6 липня 1941 р. німецькі фашисти вдерлися на територію Старокостянтинівського цукрового заводу. Кінноту, транспорт розмітили у дворі, саду, а офіцери зайняли будинок, де проживав раніше директор заводу. З його квартири виносили книги, сотні екземплярів кидали в вогонь.

Після того, як німці вийшли, нас, хлопчиків, цікавило чи не лишилося деталей до радіоприймачів. Всі приймачі жителями були здані на вузол зв'язку. Нам дуже хотілося знати, що діялося на фронті. Знайшли приймач ПЛ-2, обсушили, почистили і слухали передачі з Москви. Про почуте ми розповідали друзям, казали їм, що все сказане німцями брехня, боротьба триває. Німці казали, що вже кінець. Москва в руїнах, війна закінчилась. Німці дізналися що на заводі працює приймач, розпочалися обшуки. Друг А. Деревоедов повідомив мене про це, і ми заховали радіоприймач у глибокий сніг. При обшуку нічого не знайшли, заарештували батька. Проводив обшук разом з німцями начальник охорони заводу Петриківський.

В директорській квартирі проживав призначений німцями новий директор В. Козік.

Був підпалений завод. Цукровий завод підпалили, щоб він не робив для німців. Він почав горіти з лабораторії. Приїхали пожежники і потушили його. Німці забрали старшого хіміка лабораторії, саме він підпалив завод. Він був також партизаном. Його забрали в концтабір.

Підпільники розгорнули набіяку пропагандистську і диверсійну роботу. Ті, що влаштувались на роботу на підприємства, організовували диверсії, пошкоджували лінії зв'язку, інші добували зброю. Особливо активно діяли Ф.Балашов, В.Бабій, М.Свіргун, О.Феоктистов, М.Панчук, Р.Клявін та ін. Основною конспіративною квартирою було фотоательє (тепер магазин «Колосок»).

Р.Клявін – старий комуніст, добре володів німецькою мовою, залишений для організації підпільної роботи. В лютому 1942 р. його з дружиною заарештували і розстріляли.

Планувалося створити партизанський загін для боротьби з фашистами. Вже 15 листопада 1941 р. окупаційна газета «Нове життя» опублікувала звернення окружної управи, де визнавалась наявність такого підпілля: «Більшовицькі агенти намагаються нам шкодити. Вони пошкоджують засоби зв'язку, приховують зброю, займаються іншими підлими справами...»

По селищу і заводу пішли розмови: Клявіна немає, а підпілля діє. В місті постійно проводились арешти, катування, відправка на примусову працю до Німеччини. Молодь тікала, ховалась.

Ще на початку 1942 р. мене і Анатолія батько взяв на роботу вчитися токарній справі. Ми всіляко шкодили проведенню ремонту обладнання, викидали товарні різці, окремі деталі в яму.

Через О. Школьного постійно підтримувався зв'язок з партизанським загonom, який був розташований в Семереньках, Сквородах, Кругликах. Надійшла команда шукати зброю.

Фашисти вживали усіляких заходів, аби викрити підпілля. Арештовували, розстрілювали, підозрювали. І знайшовся зрадник. Підпілля було розгромлене. 26 березня 1942 р. У повідомленні начальника поліції безпеки і СД в Берлін говорилось: «У Старокостянтинівському районі вдалося захопити велику групу змовників, які поставили собі мету – побудити українську поліцію до дезертирства і до приєднання їх до створеного ними партизанського загону. Опорою цієї групи змовників був колишній політрук М.Панчук».

В каральній операції загинуло понад 133 підпільники. Партизанський загін, під керівництвом М.Панчука, діяв проти фашистів у Старокостянтинівському, Антонінському, Грицівському районах.

У січні 1943 р. неподалік Березного знаходилися партизани, староста села Ланок сповістив німців. Зав'язався бій, але сили були нерівні, і партизани відступили. Під час бою загинули троє партизанів, в тому числі командир Панчук. 12 лютого біля Сульжинського млина німці організували засідку, але партизанам вдалося вирватись з оточення і піти далі. Частина партизан об'єдналася з загonom Одухи. Загін Одухи був в лісах Хмельницької області. Одусі Антону Захаровичу було присвоєно звання Героя Радянського Союзу за партизанський рух.

В цей час група молодих патріотів з цукрозаводу В. Школьний, Л. Герасимюк, Ф. Оршулевич, О. Герасимюк, А. Деревоедов та інші відправились в партизанський загін, який діяв в районі Сквородок.

В лютому 1943 р. на цукровому заводі друкували листівки, в яких повідомлялось про поразку німці під Сталінградом. І коли листівки були випущені, люди їх читали. Про це дізналися німці. Вони приїхали на завод і заарештували 22 працівників. Забрали в в'язницю, тримали два тижня, багатьох розстріляли, а частину директор «випросив», припинивши випуск листівок. Директору В. Козіку потрібні були кваліфіковані робітники для працюючого заводу, німцям потрібний був цукор.

А потім в 1943 році вони організували другий партизанський загін ім. Олександра Невського Старокостянтинівського району. Вже не в місті, а в лісах ближче до Летичева, Меджибожа і сіл Старокостянтинівського району: Самчинці, Семиреньки, Круглики, Волосівці. В цьому загоні був і я. В другому партизанському загоні нас було приблизно 60 чоловік. Ми їздили по селах. Коли німці забирали в селах скот, зерно, партизани не давали їм цього робити. В кожному селі були наші пособники. Нам треба було їсти, а ці пособники пекли нам хліб, варили їсти.

Одного разу в село Волосівці Летичівського району приїхали німці і почали грабувати. Саме біля села в лісі були наших 5 партизанських хлопців.

І коли німці з шуцманами виносили свиней, курей, то один партизан не витримав і застрелив того німця, який ніс поросся. Німці нічого не робили, поїхали. На наступний день прижають, зганяють все село і знаходять Гладуняк Ірину. Це була бабуся, котра пекла нам хліб, варила їсти, з дому якої відбувся постріл. Вона жила одна. Її повісили. І в минулому, 2012 році цій партизанці був відкритий пам'ятник в цьому селі.

Потім, коли прийшли наші війська, наш партизанський загін був розформований. Частина хлопців пішла в армію, друга – в міліцію. Але в міліцію я не пішов, а пішов на фронт. 12 березня 1944 р. ми влилися в ряди Червоної Армії. Громили ворога під Карпатами, звільняли Польщу, Чехословаччину в складі 129 СД, 330 СП, Першої гвардійської армії, 1-го Українського фронту. Зі мною були О. Рачок, Г. Заєць, Р. Лісовський, Ф. Казмірчук, З. Ясиновський, А. Нікітюк.

30 жовтня біля м. Стачків Р. Лісовський загинув, а мене 31 жовтня було важко поранено. 2 лютого я повернувся додому. Нагороджений багатьма орденами та медалями.

Додаток В

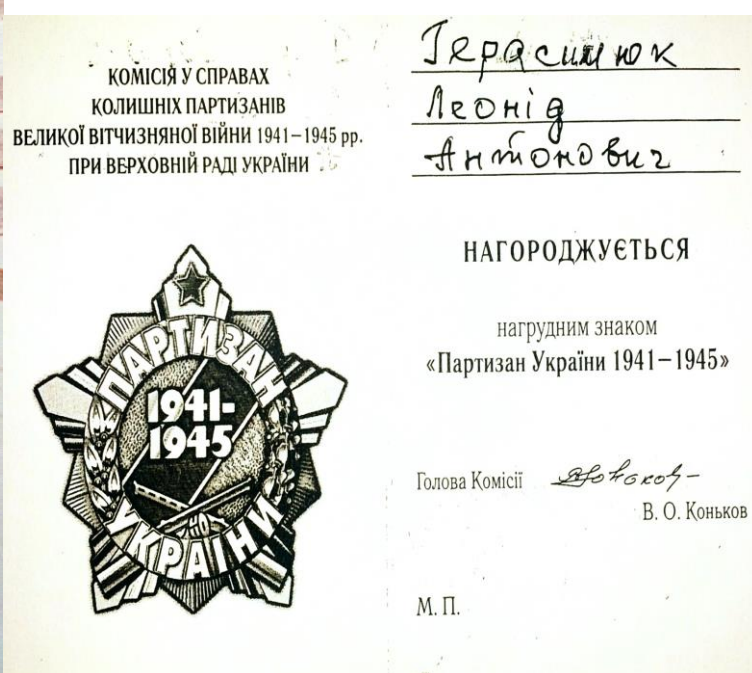
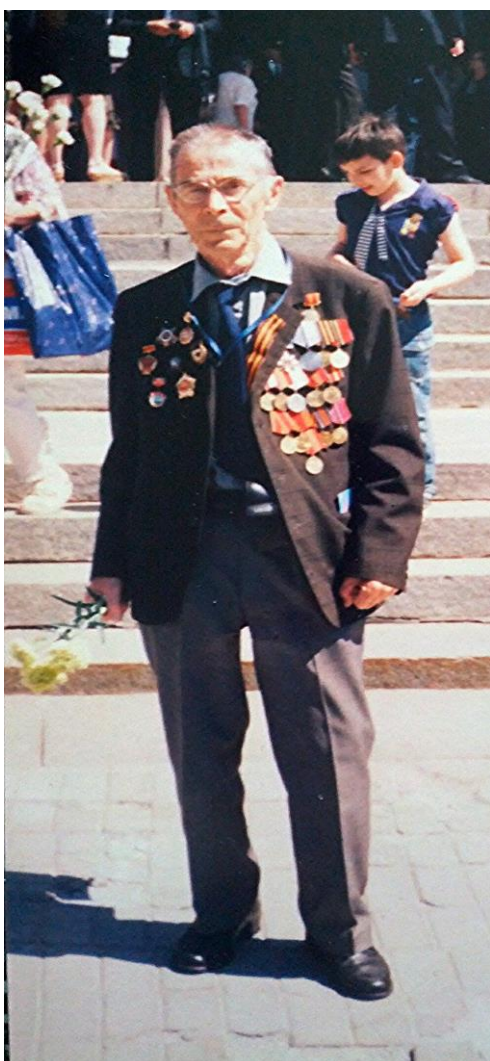

Додаток Г

Додаток Д

Список використаної літератури

1. Баханов К.О. Професійний довідник учителя історії / К.О.Баханов. – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – 239 с.
2. Все для вчителя – www.osvita.biz; osvita@ukr.net
3. Галєгова О.В. Довідник учителя історії, правознавства та етики в запитаннях та відповідях / О.В.Галєгова, І.П.Нікітіга, Р.І.Євтушенко. – Х.: Веста: Вид. «Ранок», 2006. – 560 с.
4. Євтушенко Р.І. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства: Довідково-методичне видання / Р.І.Євтушенко, О.В.Галєгова. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 224 с.
5. Івакін О.О. Сценарії позакласних заходів з історії / О.О.Івакін – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 128 с.
6. Історія України (Шкільний світ) – <http://www.osvita.ua.com/iu/>
7. Кожем'яка О.Л. інтелектуальні ігри на уроках історії / О.Л.Кожем'яка. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 144 с.
8. Кульчицький С.В. ХХ століття в історії українського народу / С.В.Кульчицький. – Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання / ред. Власов В.С. - №1, 2011р., с.43-48.
9. Книга пам'яті України. Хмельницька область. – Хмельницький, 1995.
10. Левітас Ф.Л. Методика викладання історії. Посібник учителя / Ф.Л.Левітас, О.О.Салата. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. –96 с.
11. Левітас Ф.Л. Методика викладання історії. Практикум для вчителя / Ф.Л.Левітас, О.О.Салата. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 112 с. – (Б-ка журн. Історія та правознавство, Вип. 6 (42))
12. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії / О.П.Мокрогуз. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 192 с.
13. Позакласний час – www.osvita.biz; osvita@ukr.net

14. Пометун О.І. Інтерактивні методики та система навчання / О.І.Пометун. – К.: Шкільний світ, 2007. – 112 с.
15. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. – К.: Вид. А.С.К., 2004. – 192 с.
16. Середюк Г.М. Педагогічний пошук класного керівника / Г.М.Середюк. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 120 с.
17. Скляренко В.М. Україна. Повна енциклопедія / В.М.Скляренко, Т.В.Іовлева, В.В.Мирошникова, М.А.Панкова. – Х.: Фоліо, 2006. – 463 с.
18. Харківська Н.І. Тиждень історії та правознавства в школі / Н.І.Харківська. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 160 с.
19. Химинець В.В. «Інноваційна освітня діяльність» / В.В.Химинець. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 360 с.
20. Шевченко В.М. Було чи не було. Весела історична енциклопедія / В.М.Шевченко. –К.: Вид. «Наукова думка», 1999. – 136 с.
21. Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навчально-методичний посібник / П.М.Щербань. – К.: Вища школа, 2002. – 215 с.

**70-річчю Славної Перемоги
присвячуємо...**
(*позакласна робота з історії*)

Укладачі: Н.П. Федулова, А.С.Троханчук

Старокостянтинівська гімназія
Старокостянтинівської міської ради
Хмельницької області,
вул. Ессенська, 4
тел. 80385445797
сайт: <http://star-gym.km.ua>
e-mail: Sk-gimnasium@i.ua.